

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

УДК: 331.1.

Бо ҳуқуқи дастнавис

КАРМЫШЕВА МАЙСАРА НАЗРУЛЛОЕВНА

**БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ
ЗАХИРАҶОИ МЕҶНАТӢ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз
рӯи ихтисоси: 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат

Диссертатсия дар кафедраи менеҷмент ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Назирӣ Гулбаҳор Назир,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
муовини раиси Бонки миллии
Тоҷикистон

**Муқарризони
расмӣ:**

Амонова Дилбар Субҳоновна, доктори
илми иқтисодӣ, профессори кафедраи
менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи
(славянии) Россияву Тоҷикистон

Гадоев Амиршо Ҷӯраҳонович – номзади
илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти
кафедраи иқтисоди байналмилалӣ
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Муассиса пешбар:

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣ Тоҷикистон

Ҷимояи диссертатсия 27 январи соли 2023, соати 15-00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣ 6D.КOA-012 Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон баргузор мегардад. Суроға: 734700, шаҳри Душанбе, кӯчаи Дехотӣ, ½.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон ва тавассути сомонаи (<http://www.>) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “___” _____ 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ, д.и.и., дотсент

Толибов Қ.Қ

Муқаддима

Мубрам будани мавзуи диссертатсия. Дар шароити ҳукмронии иқтисодии бозорӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва ҷалби онҳо ба соҳаҳои мухталиф таҳлил ҳаматарафа ва тақомулро талаб менамояд. Захираҳои меҳнатӣ, ки бештар аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли мамлакатро ифода менамояд, пешниҳоди қувваи кориро ташкил менамояд, ки барои истеҳсоли мол ва хизматҳо зарур мебошад.

Дар сохтори омилҳои истеҳсолот ба захираҳои меҳнатӣ ҳақиқатан ҳам нақши калидӣ вобаста карда шудааст. Маълум аст, ки меҳнат аз дорандаи он – инсон ҷудонашаванда мебошад. То ҳатто дар марҳилаи пайдоршавии илми иқтисодӣ ақидае вучуд дошт, ки захираҳои меҳнатӣ сарчашмаи боигарии ҷамъиятро ифода карда, асоси тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҳама низомҳои иқтисодӣ мебошад.

Дар илми иқтисодӣ ва амалия ақидае вучуд дорад, ки мувофиқи он байни захираҳои меҳнатӣ ва тараққиёти иқтисодӣ алоқамандии миқдорӣ ва сифатӣ вучуд дорад. Алоқамандии миқдорӣ дар афзоиши эҳтиёҷот ба омилҳои меҳнат ҳангоми рушди иқтисодӣ ва коҳишёбии он дар давраи бӯҳрон вучуд дорад. Инчунин мавҷудияти шумораи зиёди захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёт барои тараққиёт ва ҷойгиркунии намудҳои меҳнатталаби истеҳсолот сабаб мешавад.

Алоқамандии сифатӣ пеш аз ҳама бо талаботҳои хоҷагии халқ ба ҳайати касбӣ ва сатҳи тайёрии иқтисодии кадрӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ мавҷудияти кадрҳои муайян бо сатҳи тайёрии мувофиқ барои васеъшавии намудҳои алоҳидаи истеҳсолот мусоидат менамояд.

Афзоиши шуморавии захираҳои меҳнатӣ имкониятҳои истеҳсолии иқтисодии миллиро васеъ мегардонад. Лекин, ба ин нигоҳ накарда дар аксарияти ҳолатҳо вазъияте ба назар мерасад, ки дар он афзоиши захираҳои меҳнатӣ бо васеъшавии имкониятҳои истеҳсолии мамлакат ва баландшавии сатҳи шуғлноки ҳамради намебошад. Бинобар ҳамин ақидаи олимони оид ба васеъшавии автоматии имкониятҳои истеҳсолий аз ҳисоби афзоиши захираҳои меҳнатӣ ба пуррагӣ ба воқеияти аслии иқтисодии муосири Тоҷикистон мувофиқат намекунад. Самарани мусбат аз афзоиши захираҳои меҳнатӣ метавонад ҳангоми мавҷудияти қобилияти соҳаҳои иқтисодии миллии барои таъмини онҳо бо ҷойҳои корӣ ва истифодабарии самараноки онҳо ба назар расад. Табиатан захираҳои меҳнатӣ ҳамчун яке аз шартҳои васеъшавии тақрористеҳсол мушоҳида карда мешавад. Бинобар ҳамин аз самаранокии истифодабарии онҳо, истифодаи оқилонаи иқтисодии истеҳсолий баҳри ба даст овардани маҳсулоти ҳадди аксари имконпазир вобастагӣ дорад. Дар ин ҷода, нақши асосиро бо баробари тавсифи миқдорӣ таркиби сифатии захираҳои меҳнатӣ низ иҷро менамоянд.

Бинобар ҳамин, дар соҳаҳои иқтисодии миллии бояд тамоми шароитҳои барои афзоиши маҳсулнокии меҳнат таъсис дода шаванд. Яъне ҷалб

намудани захираҳои меҳнати нав ба гардиши хоҷагии халқ ҳамавақт бояд бо баландшавии самаранокии истифодабарии онҳо ҳамрадиф бошад.

Бо дарназардошти хусусиятҳои объективона асосёфтаи истифодабарии захираҳои меҳнати муҳимият ва саривақтии таҳқиқот муайян карда мешавад. Азбаски дар доираи як диссертатсия тамоми соҳаҳои иқтисодии миллиро фаро гирифтани низолат мушкул мешавад, бинобар ҳамин дар таҳқиқоти худ мо асосан ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнати дар соҳаҳои саноат ва кишоварзии мамлакат аҳамият махсус зоҳир намудем.

Сатҳи таҳқиқи илмии мавзӯ. Зарурати таҳқиқи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнати дар иқтисодии милли ва соҳаҳои он дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ дарҷ ёфтаанд.

Дар асарҳои классикони илми иқтисодӣ А. Смит, Д. Рикардо, У. Петти, Ф. Кэне, К. Маркс, А. Маршал ва дигарон диққати марказӣ ба истифодаи захираҳои меҳнати ҳамчун унсуре асосии истеҳсолкунандаи арзиши изофа зоҳир карда шудааст.

Барои кишварҳои Ғарб хусусиятҳои истифодабарии захираҳои меҳнати дар қорҳои илмии Тодаро М.П., Л. Туроу, У. Боуен, Долан Э.Ч., Линдсей Д. Бегг Д., Дорнбуш Р., Фишер С., Шмалензи К., Махлуп Ф. ва дигарон ифодаи худро ёфтаанд. Асарҳои илмии олимони номбурда ба самти истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнати таъсири ҷиддӣ расониданд. Масъалаҳои истифодабарии захираҳои меҳнати аз тарафи олимони Русия ба монанди: Аганбегян А.Г., Одегов Ю.Г., Карташова Л.В., Горбунова О.Н., Моргунов Е., Кибанов А.Я., Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б., Травин В.В., Щекин Г. В., Качан Е.П., Токарева В.В., Рыжков Д.А., Махмадаминов М., Колесникова С.В., Воропаева Н.В., Гиниева С.Б., Козлов А.А., Дейнека А.В., Зимнякова Т.С., Самусенко С.А., Масыч М.А., Паничкина М.В ва дигарон тадқиқ карда шудаанд. Ба шумораи олимони ватанӣ, ки бо таҳқиқи муаммоҳои истифодабарии захираҳои меҳнати саҳм гузоштаанд, шахсони зеринро номбар кардан мумкин аст: академикон Раҳимов Р.К., Қаюмов Н.К., Назаров Т.Н. дар асарҳои худ оид ба истифодабарии захираҳои меҳнати аз ҷиҳати таъмини рушди иқтисодӣ таҳқиқот бурдаанд, Саидмуродов Л.Ҳ. ба истифодаи захираҳои меҳнати аз нигоҳи иқтисодии кушоди хурд назар менамоянд, Усмонова Т.Ч. захираҳои меҳнатиро аз ҷиҳати пойдоршавии бозори меҳнати милли мавриди таҳқиқ қарор додаанд, Нурмаҳмадов М. оид ба масоили идоракунии бозори меҳнат ва ташкили илмии меҳнат таҳқиқот кардаанд, Ғаниев Т.Б. захираҳои меҳнатиро дар доираи ташаккулёбии ва инкишофи сармояи инсонӣ таҳқиқ кардаанд, Носиров Э.М. дурнамои истифодабарии захираҳои меҳнати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраҳои солҳои 1998-2000, Маҷидов А.М. муаммоҳои истифодабарии захираҳои меҳнати дар хоҷагии халқ ва баланд намудани самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, Яҳёев О.Д. механизмҳои таъминоти рушди устувори захираҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комилов С.Ч. роҳҳои ташаккулёбии шуғли босамари захираҳои меҳнати Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ, Гадоев А.Ч. ташаккул ва рушди механизми бозори меҳнат дар шароити

зудҳаракатии захираҳои меҳнатӣ, Солихов К.М. роҳҳои баланд бардоштани самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар деҳот, Мирзоалиев А.А. оид ба мониторинги муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ ва идоракунии рушди иқтисодии кадрӣ, Сангов Ҳ.Г. истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Назарова О.К. муаммоҳои иқтисодӣ-географии истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатии ноҳияҳои иқтисодии Ҳисор, Раҳимов У.Ҷ. самаранокии идоракунии захираҳои инсонӣ дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, Гулов И.Ҳ. тақомули сиёсати иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хоналиев Н. ҷойгиркунии саноат ва муаммоҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон, Сабуров Ш.А. нақши соҳибкорӣ дар баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатии хоҷагии қишлоқ, Борисова Л.И. омилҳои макроиқтисодии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Югай М.А. тадқиқи моделҳои математикии иқтисодии захираҳои меҳнатӣ бо дарназардошти тақсимоли синну сол ва ҷинсии аҳоли, Тоҳирҷонов Б.Т. тақомули идоракунии тақрористеҳсол ва истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии қишлоқ, Олимӣ А.Л. самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии қишлоқи минтақаи бо барзиёдии меҳнат тавсиф мешуда, Зубов А.Н. роҳҳои баланд намудани самаранокии истифодабарии иқтисодии меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сафаров Б.Ҳ. самтҳои ташаккулёбии устувори захираҳои инсонӣ ва бахши аграрии Тоҷикистон, Гинтер Ю.И. идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон, Тоҷзод Д.Ҳ. муаммоҳои шуғл ва истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии қишлоқ дар шароити пайдоргардии иқтисоди бозорӣ.

Шиносоӣ бо корҳои илмӣ олимони номбурда нишон медиҳад, ки дар онҳо масъалаҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ шароити иқтисодӣ бозори комил ва иқтисодӣ дар давраи гузариш қарордошта мавриди баррасӣ қарор дода шуда, вале дар шароити амалигардонии стратегияи саноатикунони босуръат дар шароити Тоҷикистон ҳанӯз ба таври мукаммулӣ васеъ таҳлили таҳқиқ нашудаанд, ки зарурат, муҳраи ва мақсади таҳқиқоти мазкурро муайян намоянд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ Таҳқиқоти диссертсионӣ бо мақсади истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ - саноатикунони босуръати иқтисодӣ миллӣ равона шудааст. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқот барои татбиқи Барномаҳои давлатӣ оиди мусоидат ба шуғли самараноки аҳоли, Стратегияи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аҳамияти хоса дорад, ки то андозае самтҳои афзалиятноки истифодабарии захираҳои меҳнатиро пешбинӣ намуда, натиҷаи таҳқиқоти диссертсионӣ барои тақмили минбаъдаи он равона мегардад. Натиҷаҳои диссертсия барои дар амал татбиқ намудани Барномаҳои давлатӣ доир ба мусоидат намудан ба фарогирии ҳадди аксари захираҳои меҳнатӣ бо шуғл равона карда мешаванд.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади диссертатсия аз коркарди пешниҳодҳои назариявӣ ва амалӣ доир ба баланд намудани самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Мутобиқи мақсади гузошташуда, **вазифаҳои зерин** муқаррар карда шудаанд, ки дар инҳо ифода меёбанд:

- муайян намудани табиати захираҳои меҳнатӣ ва сохтори он;
- таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонии истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ;
- дар асоси таҳлили нишондодҳои гуногуни истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт ва муайян намудани дараҷаи самаранокии онҳо;
- таҳлил ва баҳодиҳии таъсири вазъи демографӣ ба ташаккули захираҳои меҳнатӣ;
- муайян намудани сабаб ва оқибатҳои истифодаи нопурраи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий;
- муқаррар намудани самтҳои афзалиятноки инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ;
- дарёти роҳҳои асосии афзоиши маҳсулнокии захираҳои меҳнатӣ дар шароити муосир.

Объекти таҳқиқот истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ ва самтҳои баландбардории он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Предмети таҳқиқот муносибатҳои иқтисодӣ баромад мекунад, ки дар ҷараёни истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот ба ҳолате таъяс мекунад, ки дар шароити муосир дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий, махусан дар соҳаи саноат иқтидорҳои иловагӣ барои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ мавҷуд буда, истифодаи оқилонаи он дар асоси таъмини шуғли ҳадди аксар метавонад рушди соҳаҳои хоҷагии халқро ба самти пешравии куллан нав барорад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихии таҳқиқот) Кори диссертатсионӣ дар давоми солҳои 2022-2023 иҷро шуда, макони тадқиқот соҳаҳои саноат ва кишоварзии иқтисодиёти миллиро фаро гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳо, коркарди илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ ташкил менамоянд, ки ба масъалаҳои ташаккули ва истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бахшида шудаанд, инчунин пешниҳодҳои илмӣ-методӣ доир ба муайян намудани хусусият ва омилҳои ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва тақомули фишанги давлатӣ барои истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ифода меёбанд, баромад мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқотро маҷмуи тарзу усулҳои таҳлил ва омезиши ҳодисаҳо ва ҷараёнҳои иқтисодӣ ташкил намуда, дар **раванди тадқиқот** баҳодиҳии муқоисавӣ, омилӣ ва мантиқӣ, усулҳои гурӯҳбандӣ ва баҳодиҳии тараққиёти соҳаҳои саноати минтақавӣ, фарзияи илмӣ, таҳлил ва

омезиш, усули идуксия ва дедуксия, аналогия, сабабӣ-оқибатӣ, таҳлили эмпирикӣ ва пешгӯикунӣ васеъ истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумоти диссертациониро маводҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти омории доир ба вазъияти истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодии миллии нашргардида, маҷмӯаҳои ҳамасола, ки иттилоотро доир ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ фаро мегиранд, инчунин барномаҳои мақсадноки қабулгардида ва амалишаванда ташкил намуданд.

Пойгоҳи таҳқиқотро омӯзиш, таҳлил ва баҳодиҳии сатҳи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодии миллии ташкил карданд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он асос меёбад, ки дар диссертатсия барои таҳлил, баҳодиҳӣ ва тақомули истифодабарии захираҳои меҳнатӣ муносибатҳои нави муосир пешкаш карда шудаанд. Нуқтаҳои асосие, ки навгони диссертатсияро ифода менамоянд, инҳо мебошанд:

- Таносуби истиллоҳҳои “захираҳои инсонӣ”, “иқтисоди меҳнатӣ”, “сармои инсонӣ” ва “захираҳои меҳнатӣ” кушода дода шудаанд: захираҳои инсонӣ бе шубҳа ҷамъи шумораи аҳолии мамлакатро дар назар дорад, ки боигарии миллатро инъикос менамояд; иқтисоди меҳнатӣ дар сатҳи корхонаи алоҳида муқаррар карда мешавад, зеро ин мафҳум ҳосили зарби шумораи меҳнати истифодашаванда ва вақти кориро ифода менамояд; сармои инсонӣ бевосита бо ташаккули қобилиятҳои гуногуни одамон алоқаманд аст; захираҳои меҳнатӣ шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли мамлакатро ифода карда, ҳамчун нишондиҳандаи захиравӣ (дар лаҳзаи муайяни вақт) муқаррар карда шуда, қобилияти иштирок дар ҷараёни тақриристеҳсоли ҷамъиятӣ дар фосолаи давраи муайян доранд ва ё бо сабабҳои гуногун муваққатан иштирок намекунанд (дар шароити муайян тайёранд ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб карда шаванд), инчунин бо нишондодҳои миқдорӣ ва сифатии тавсиф карда мешаванд.

- Нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар доираи корхона, соҳа, минтақа ва иқтисодии миллии муайян ва пешкаш карда шудаанд, ки истифодабарии онро дар асоси муносибатҳои захиравӣ, хароҷотӣ, арзишӣ, интиҳой ва чандирнокӣ дар назар дошта, имконияти қабули қарорҳои сифатан ва ҳаматарафа дурустро дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодии миллии фароҳам меоваранд, бинобар ҳамин ба ин нишондиҳандаҳо аҳамияти хоса зоҳир кардан зарур аст, зеро чунин муносибат баҳри истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ равона карда шудааст.

- Вобаста ба омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ муқаррар карда шудааст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар таҷрибаи кишварҳои Хитой ва Ҷопон афзалтар ба ҳисоб меравад, зеро дар ин кишварҳо захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омил асосии таъминоти рушди иқтисодӣ баромад карда, диққати махсус ба баланд намудани ҳаҷми захира ва фаъолгардонии сармои барои

баланд намудани тахассуснокии коргарон ва коркарди технологияҳои нав, баланд намудани салоҳиятнокии кормандон зоҳир карда мешавад, ки баланд намудани истифодабарии самараноки меҳнат дар асоси баланд намудани дониш, малака ва қобилият таъмин карда мешавад.

- Барои баҳо додани таъсири вазъи демографӣ ба ташаккули захираҳои меҳнатӣ ҳисоб намудани коэффитсиенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатиро вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳолии коркард карда шудааст, ки бузургии он метавонад дар ҳолати аз 1 калон (ба ҳиссиёти калони тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳолии шаҳодат медиҳад) ва аз 1 хурд (ба ҳиссиёти пасти тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳолии шаҳодат медиҳад) бошад, чунин коэффитсиент имкон медиҳад, ки новобаста аз тағйиротҳои меъёрҳои ҷудо намудани аҳолии ба аҳолии аз синни қобили меҳнат калонтар ва ҷавонони то синну соли қобили меҳнат, таъсири омили демографӣ дуруст баҳогузори карда шавад.

- Дар асоси таҳлили эмпирикӣ бо истифода аз усули сабабӣ-оқибатӣ, бо мақсади бартараф намудани сабабҳои пурра истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллӣ истифодаи саноатикунони шуғли захираҳои меҳнатӣ муқаррар карда шуда, дар ин росто исбот карда шудааст, ки васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ метавонад ба коҳишёбии муҳоҷирати меҳнатӣ ва истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллӣ мусоидат намояд, зеро дар бахши саноати миллӣ имкониятҳои истифоданашудаи калон вучуд доранд, ки фаъолгардонии онҳо қобилият дорад захираҳои меҳнати баризофаро ҷалб намудан баҳри баланд намудани сатҳи шуғлноки бо дарназардошти нишондодҳои маҳсулоти интиҳии меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат барои рушди самараноки иқтисодиёти кишвар ва баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳолии мусоидат намояд.

- Самтҳои афзалиятноки инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ муайян карда шудаанд, ки чунин равандҳоро фарогир мебошад: таъминоти сифати баланди хизматрасониҳои таҳсилоти аз тарафи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ; омода намудани мутахассисон дар муассисаҳои таълимӣ бо дарназардошти эҳтиёҷоти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ; фаро гирифтани аҳолии бо шуғл машғулнабуда барои омӯзиши касбҳои мухталиф дар доираи омодакунӣ ва аз навтайёркунии кадрҳо дар муассисаҳои таълимӣ дар муддатҳои кӯтоҳтарин; ҳангоми омодакуни мутахассисон ба инобат гирифтани талаботи бозори меҳнат ва хусусиятҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ; омодакунии мутахассисони сатҳи гуногун (маълумоти миёнаи махсус ва маълумоти олии) бо дарназардошти супоришҳои кордиҳандагон ва дар ин самт ҳамгироии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ бо истеҳсолкунандагон.

- Муқаррар карда шудааст, ки афзоиши маҳсулнокии меҳнат дар асоси паст намудани меҳнатғунҷоиши истеҳсолот, азнавкунии фондҳои истеҳсоли ва таҷдиди онҳо бо дарназардошти пешрафти илму техник, ҷорӣ

намудани технологияҳои муосир ба чараёни итсеҳсолот ва ниҳоят беҳтаргардонии ташкили истеҳсолот, беҳтар гардидани истифодабарии вақти корӣ, яъне такомули меъёргузори меҳнат, коҳишёбии истифодабарии ғайриоқилонаи вақти корӣ ва бартараф намудани шахшавии истеҳсолот, мутобиқаткунии маҳсулоти интиҳои меҳнат бо сатҳи музди меҳнати миёнаи пардохтшудаи коргарони кироя, ва истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнатӣ бо дарназардошти коҳишёбии ҳайати маъмурӣ ва тақсимои самараноки ӯдадориҳо, паст намудани ҳиссаи кормандони ёрирасон, коҳишдиҳии ҳайати кормандони хизматрасон ва фирори кадрҳои баландхтисос, таъмин карда мешавад.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- таносуби истиллоҳҳои “захираҳои инсонӣ”, “иқтидори меҳнатӣ”, “сармои инсонӣ” ва “захираҳои меҳнатӣ” кушода дода шудаанд.
- нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар доираи корхона, соҳа, минтақа ва иқтисодиёти миллӣ муайян ва пешкаш карда шудаанд.
- муқаррар карда шудааст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ таҷрибаи кишварҳои Хитой ва Ҷопон афзалтар ба ҳисоб меравад.
- коэффитсенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли коркард карда шудааст, ки дар асоси он таъсири омили демографиро дуруст баҳогузори карда мешавад.
- бо мақсади бартараф намудани сабабҳои пурра истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллӣ истифодаи саноатикунони шуғли захираҳои меҳнатӣ муқаррар карда шудааст.
- самтҳои афзалиятноки инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ муайян карда шудаанд, ки омода намудани мутахассисонро дар муассисаҳои таълимӣ бо дарназардошти эҳтиёҷоти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ дар назар дорад.
- муқаррар карда шудааст, ки афзоиши маҳсулнокии меҳнат дар асоси паст намудани меҳнатгунҷоиши истеҳсолот, азнавкунии фондҳои истеҳсоли ва таҷдиди онҳо таъмин карда мешавад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар инкишофи илмии таҳқиқоти захираҳои меҳнатӣ ба воситаи коркарди ҳолатҳои методологӣ оид ба истифодабарии оқилонаи онҳо дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва асоснок намудани мавҷудият ва ҳаматарафа истифодабарии иқтидори мавҷудбуда барои дар сатҳи ҳадди аксар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва ба эътибор гирфтани хусусиятҳои иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ ва иҷрои вазифаҳои нави таъмини рушди устувор ифода меёбад. **Аҳамияти амалии таҳқиқот** дар истифодабарии тамоми иқтидорҳои соҳаҳои хоҷагии халқ барои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар шароити амалигардонии барномаҳои давлатии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ифода меёбад.

Натиҷаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии ба дастовардашудаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чараёни таълим барои омода намудани

бакалавр, магистрон ва докторантон, барои хондани фанҳои махсус, ба монанди “Бозори меҳнат”, “Идоракунии ҳаёати кормандон” ва дигарҳо истифода шуданаш мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Унвонҷӯ мавзӯи диссертатсия, мақсад ва вазифаҳои онро вобаста ба нақшаи мантиқии таҳқиқот муайян карда, методикаи дар таҳқиқоти олимони соҳа асосёфтаре дар таҳлили хусусият ва омилҳои баланд намудани истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ истифода кардааст. Интишороти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ, эътимоднокии таҳқиқотро тасдиқ менамояд. Хулосаву тавсияҳо ва натиҷаҳои таҳқиқоти назариявии муаллифи диссертатсия бо истифодаи методикаи муосир асоснок карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат (Бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 майи соли 2023, № 6 тасдиқ шудааст) хусусан ба қисматҳои 2. Захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва самаранокии иқтисодию иҷтимоии он; 4. Тавсифи миқдорӣ ва сифатии захираҳои меҳнатӣ; 10. Ҳосилнокӣ ва самаранокии меҳнат, методҳои андозагирӣ, омилҳои таъсиррасон ва захираҳои афзоиш; 13. Танзими муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ; таъсири муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ ба рушди иқтисодиёт ва соҳаҳои он мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Диссертатсия кори илмӣ-тадқиқотии мустақилонаи муаллиф мебошад. Аз тарафи унвонҷӯ муҳимияти мавзӯ аз нуқтаи назарияи иқтисодиёти меҳнат асоснок, ҳадаф ва масъалаҳои тадқиқот муқаррар карда шуда, дар асоси коркарди ҳолатҳои назариявӣ методологӣ зарурати истифодаи иқтидори соҳаҳои иқтисодиёт баҳри истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ исбот карда шуда, роҳҳои тақомули истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар самти пешрафти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ва коркардҳои илмӣ доир ба тақомули танзими давлатии шуғли захираҳои меҳнатӣ барои татбиқ пешкаш карда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаҳо ва мундариҷаи диссертация аз ҷониби муаллиф пешниҳод гардида, дар конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ – «Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир», бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф» (аз 27-28 декабри 2022, ш. Душанбе) дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон интишор шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои диссертатсия дар 8 мақола, аз он ҷумла дар 5 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои аз тарафи КОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда дар

ҳаҷми 2,05 ҷ.ш.ч. ва 3 адад мақолаи илмӣ дар дигар нашрияҳо чопшуда дар ҳаҷми 1,3 ҷ.ш.ч. инъикос ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Мутобиқи мақсади гузошташуда ва масъалаҳои тадқиқот нақшаи кори диссертатсионӣ мурағаб гардааст, ки аз сарсухан, 3 боб, 9 параграф, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Диссертатсия дар 185 саҳифаи компютерӣ баён шуда, дар он 29 ҷадвал ва 24 расмҳои мантиқӣ мавҷуданд.

ҚИСМИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар *муқаддима* мубрами мавзӯи диссертатсия, дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, мақсад, вазифаҳо, объекту предмет, фарзияи таҳқиқот муайян гардидаанд, ҳамчунин маълумот оид ба асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқот, сарчашмаҳои маълумот, нағзҳои илмӣ таҳқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин сохтор ва ҳаҷми диссертатсия нишон дода шудааст.

Дар боби якум **“Асосҳои назариявӣ истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ”** - табиати иҷтимоӣ-иқтисодии захираҳои меҳнатӣ, нишондиҳандаҳои асосии истифодаи самаранокии захираҳои меҳнатӣ ва таҷрибаи хориҷии истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Таҳлили истиллоҳҳои “захираҳои меҳнатӣ”, “захираҳои инсонӣ”, “иқтисодии меҳнатӣ” ва “сармои инсонӣ” нишон медиҳад, ки байни онҳо фарқиат (тафовут) ва ягонагӣ ба назар мерасанд.

Ягонагии ин истиллоҳҳо дар он ифода меёбад, ки ҳамаи онҳо аз дорандаи худ – инсон ҷудонашаванда мебошанд. Захираҳои инсонӣ бе шубҳа ҷамъи шумораи аҳолии мамлакатро дар назар дорад, ки боигарии миллатро инъикос менамояд. Иқтисодии меҳнатӣ бо дорандаи қобилияти меҳнат, яъне инсон алоқамандӣ дошта, аксар вақт дар сатҳи корхонаи алоҳида муқаррар карда мешавад, зеро ин мафҳум ҳосили зарби шумораи меҳнати истифодашаванда ва вақти кориро ифода менамояд. Сармои инсонӣ бевосита бо ташаккулёбии қобилиятҳои гуногуни одамон алоқаманд аст. Таркиби сармои инсонӣ маблағгузори муайяноро барои тақмили сатҳи таҳассуснокӣ, донишандӯзӣ, малакаи корӣ ва қобилиятҳои гуногун тавсир карда мешаванд. Захираҳои меҳнатӣ шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли мамлакатро ифода карда, ҳамчун нишондиҳандаи захиравӣ (дар лаҳзаи муайяни вақт) муқаррар карда мешаванд. Бо ибораи дигар, захираҳои меҳнатӣ ҳамчун қисми аҳолии мамлакат баромад мекунад, ки қобилияти иштирок дар ҷараёни тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ дар фосолаи давраи муайян доранд ва ё бо сабабҳои гуногун муваққатан иштирок намекунанд (дар шароити муайян тайёранд ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб

карда шаванд), инчунин бо нишондодҳои миқдори ва сифатии тавсиф карда мешаванд.

Нишондодҳои захираҳои меҳнати бо хислати такрористеҳсоли онҳо дар шароити муосир муайян карда мешаванд. Дар ҷараёни инкишофи худ, захираҳои меҳнати якҷанд марҳилаҳои такрористеҳсолро аз сар мегузаронанд: ҷараёни истеҳсолот (ташаккулёбӣ), тақсимот (азнавтақсимкунӣ), мубодила ва истеъмолот (истифодабарӣ). Дар ҷараёни такрористеҳсолоти захираҳои меҳнати ба марҳилаи ташаккулёбӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад, зеро нишондоди асосии ин марҳила аз мавқеи хоҷагии миллӣ қонеъгардонии эҳтиёҷоти истеҳсолоти ҷамъияти ва соҳаҳои он бо миқдори зарури ва сифати хоси захираҳои меҳнати ба ҳисоб меравад. Бо баробари ин қисмати ибтидоии марҳилаи ташаккулёбии захираҳои меҳнати такрористеҳсоли муқаррари аҳоли, яъне ҷараёни мутасили барқароркунии наслҳо баромад мекунад.

Ба ақидаи мо мафҳуми захираҳои меҳнати якҷоя бо захираҳои табиӣ, истеҳсоли, иттилоотӣ, молиявӣ ва дигарҳо унсури асосии истеҳсоли неъматҳои ҷамъияти мебошад. Дар умум, захираҳои меҳнати ин қисми аҳолии мамлакат мебошад, ки дорои хислатҳои сифатии муайян аст ва дар ҷараёни истеҳсолоти ҷамъияти ҳаматарафа истифода шуда, қисми он бо сабабҳои гуногун муваққатан дар ҷараёни истеҳсолоти мол ва хизматҳо иштирок намекунад.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнати

Нишондиҳандаҳо	Тарзи ҳисоб намудан	Натиҷа ва хулосабарорӣ
Ҳосилнокии меҳнат	$X_M = \frac{X_M}{\text{ШМ}}$	Муайян намудани коркарди маҳсулоти истеҳсоли аз тарафи як коргар
Ҳосилнокии меҳнат бо ифодаёбии пулӣ	$X_{МП} = \frac{X_{МП}}{\text{ШМ}}$	Муайян намудани коркарди маҳсулоти истеҳсоли бо ифодаёбии пулӣ аз тарафи як коргар
Меҳнатғунҷоиш	$M_F = \frac{\text{ШМ}}{X_M}$	Муайян намудани истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнати дар истеҳсолот
Маҳсулоти интиҳории меҳнат	$\text{МИМ} = \frac{\Delta X_M}{\Delta \text{ШМ}}$	Муайян намудани самаранокии истифодаи воҳиди иловагии захираи меҳнати
Маҳсулоти интиҳории меҳнат бо ифодаёбии пулӣ	$\text{МИМ}_П = \frac{\Delta X_{МП}}{\Delta \text{ШМ}}$	Муайян намудани самаранокии истифодаи воҳиди иловагии захираи меҳнати бо ифодаи пулӣ
Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат	$\epsilon_{\text{ШМ}}^{X_M} = \frac{\text{МИМ}}{X_M}$	Муқаррар намудани миқдори зарурии захираҳои меҳнати барои истеҳсолот

Таҳияи муаллиф.

Таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки дар адабиёти иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ нишондиҳандаи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи корхона маҳсулоти интиҳоии меҳнат низ баромад мекунад, ки ҳамчун тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулотро ҳангоми тағйирёбии захираи меҳнатӣ ба як воҳид ҳангоми тағйирнопазирии ҳаҷми сармояи истеҳсоли нишон медиҳад. Дигар нишондиҳандае, ки самаранокии истифодабарии захираи меҳнатро нишон медиҳад, ин чандирнокии ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулот аз рӯи меҳнат баромад мекунад. Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат тағйирёбии фоизии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро дар натиҷаи тағйирёбии ҳаҷми захираҳои меҳнатӣ ба як фоиз нишон медиҳад. Ин нишондиҳанда ба нисбияти маҳсулоти интиҳоии меҳнат ба ҳосилнокии меҳнат баробар аст. Боиси таъкид аст, ки тағйирёбии нисбии ҳаҷми истеҳсолот вобаста аз таносуби маҳсулоти интиҳоии меҳнат ва ҳосилнокии меҳнат муқаррар карда мешавад. Чи хеле, ки аз ҷадвали 1 мушоҳида кардан мумкин аст, дар шароити муосир истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ бо нишондиҳандаҳои маҳсулоти интиҳоии меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат пурра карда шудааст.

Ҷоиз ба таъкид аст, ки нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнати пешкашшаванда дар асоси муносибатҳои захиравӣ, хароҷотӣ, арзишӣ, интиҳойӣ ва чандирнокӣ имконият медиҳад, ки қарорҳои сифатан ва ҳаматарафа дуруст дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодӣ милли қабул карда шаванд. Дар ин ҷода, ба таҳлили тағйирёбии нишондодҳои ин нишондиҳандаҳо аҳамияти хоса зоҳир кардан зарур аст, зеро чунин муносибат баҳри истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ равона карда мешавад.

Бояд таъкид дод, ки барои таъмини истифодаи самаранокии захираҳои меҳнатӣ гурӯҳи омилҳои ба ҳосилнокии меҳнат таъсиррасонро ба инобат гирифтани зарур аст (расми 1.).

Расми 1. Омилҳои ба ҳосилнокии меҳнат таъсиррасон

Ҳамин тавр, муқаррар карда мешавад, ки яке аз фишангҳои зарурии стратегии ҳама корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллӣ, ки аз ҳисоби истифодабарии оптималии захираҳои меҳнатӣ ба даст оварда мешаванд, ҳатман баланд намудани тахассуснокӣ ва сатҳи донишандӯзии захираҳои меҳнатиро дар назар дорад.

Доир ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ бодарназардошти маҳсулнокии меҳнат омӯзиши таҷрибаи хоричӣ аҳамияти хоса дорад. Махсусан, таҳлили усулҳои баҳодихии истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ ва ҳавасмандгардонии маҳсулнокии меҳнат барои муқоисакунӣ ва интихоби самти афзалиятноки он зарур арзёбӣ мегардад. Дар аксарияти кишварҳои дунё ақидае вучуд дорад, ки истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ ва дар ин васила баланд намудани ҳосилнокии меҳнат, сарчашмаи баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин, дар ҷодаи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ, дар таҷрибаи ҷаҳонӣ самтҳои гуногуни ҳисоб ва таҳлили ҳосилнокии меҳнат дар мадди аввал қарор дорад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, инчунин омӯзиши хусусиятҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар Иттиҳоди Аврупо ҷоизи диққат мебошад. Масалан, дар манотиқи Иттиҳоди Аврупо, мутобиқи тадқиқотҳои олимони ин кишварҳо, шартҳои асосии баланд намудани истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ фаъолнокии инноватсионӣ баромад карда, зарурати заминаҳои таърихӣ ташаккулёбии низоми муносири муносибатҳои меҳнатӣ ва ҳосилнокии меҳнат қайд карда мешавад. Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, фаъолияти иттифоқҳои касаба васеъ паҳн гаштаанд, ки ба нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳо (афзоиш аз ҳисоби ҳавасмандгардонии кормандон) таъсир мерасонанд. Таҷрибаи таъсиррасонӣ ба ҳосилнокии меҳнат ба воситаи иттифоқҳои касаба таъсири кӯтоҳмуддат дошта, танҳо барои рушди шуғли тахассуснок мусоидат менамояд. Ба ташаккулёбии нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнат, инчунин вазъияти сиёсӣ низ таъсири худро мерасонад. Дар натиҷаи ҳамкориҳои зичи кордиҳанда ва иттифоқҳои касаба, нофаҳмиҳои байни коргарон ва кордиҳанда баратараф карда шуда, истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ ба воситаи ҳамкориҳои тарафайн таъмин карда мешавад.

Дар ҷодаи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ таҷрибаи кишвари Хитой ҷолиби диққат мебошад, зеро ин кишвар аз рӯи суръати рушди иқтисодӣ дар ҷаҳон мақоми пешрафта соҳиб гаштааст. Истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Хитой пеш аз ҳама вобаста аз баланд намудани ҳосилнокии меҳнат таъмин карда мешавад. Захираҳои меҳнатӣ дар ин кишвар ҳамчун омилҳои асосии таъминоти рушди иқтисодӣ баромад мекунад. Инчунин дар ин самт диққати махсус ба баланд намудани ҳаҷми захира ва фаъолгардонии сармоя барои баланд намудани тахассуснокии коргарон ва коркарди технологияҳои нав, баланд намудани салоҳиятнокии кормандон зоҳир карда мешавад. Бо ибораи дигар баланд намудани истифодабарии самараноки меҳнат дар асоси баланд намудани дониш,

малака ва қобилият таъмин карда мешавад. Боиси ба таъкид аст, ки афзоиши бемайлони ҳосилнокии меҳнат на танҳо аз муваффақияти ин ё он соҳаи хоҷагидорӣ, инчунин аз омилҳои зиёд вобастагӣ дорад, ки дар байни онҳо заруртаринаш ин тарзи ташкили меҳнати маҳсулноқ, усули ҳисоби нишондиҳандаҳои шумораӣ ва сифатӣ, амалигардонии барномаҳо ва дигар чораҳои давлатӣ оид ба дастгирии шуғли босамар ва ғайраҳо ба шумор мераванд.

Боби дуҷуми диссертатсия ба таҳлили **“Вазъи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон”** - омилҳои ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёт ва баҳодиҳии нишондодҳои истифодаи захираҳои меҳнатӣ бахшида шудааст.

Бо истифода аз усули таҳлили статикаи муқоисавӣ дар диссертатсия муайян карда шудааст, ки дар солҳои 1991 ва 2021 ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат дар шумораи умумии аҳоли аз 46,8% то 59,6% зиёд гардидааст, ки ба вазъият бештар аҳолии аз синни қобили меҳнат калонтар дар шумораи умумии аҳоли, ки дар давраи таҳлили чандин маротиба тағйиротро аз сар гузаронидааст, таъсири назаррас расонидааст. Бинобар ҳамин барои баҳо додани таъсири вазъи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули захираҳои меҳнатӣ ҳисоб намудани ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатиро вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли дар доираи таҳқиқот зарур мешуморем. Коэффитсиенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли бо формулаи зерин ҳисоб шуданаш мумкин аст:

$$E_L^A = \frac{\Delta L\%}{\Delta A\%} \quad (1)$$

ки дар ин ҷо: E_L^A – коэффитсиенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли; $\Delta L\%$ - тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ бо фоиз нисбат ба соли гузашта; $\Delta A\%$ - тағйирёбии шумораи аҳоли бо фоиз нисбат ба соли гузашта.

Ҷоиз ба таъкид аст, ки нишондоди коэффитсиенти мазкур дар ҳолати аз 1 калон будан оид ба ҳиссиёти калони тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли шаҳодат дода, ҳангоми ношондоди коэффитсиент аз 1 хурд будан оид ба ҳиссиёти пасти тағйирёбии шумораи захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли шаҳодат медиҳад. Тамоюли тағйирёбии ин коэффитсиент дар ҷадвали 2 ҳисоб карда шудаанд.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2 дидан мумкин аст, ки соли 2000 ва соли 2005 нишондоди коэффитсиенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли аз 1 калон буда, афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ вобаста аз афзоиши шумораи аҳоли ҳиссиёти калонро нишон медиҳад.

Ҷадвали 2 - Тағйирёбии коэффитсиенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли

Солҳо	Нишондиҳандаҳо		
	$\Delta L\%$	$\Delta A\%$	E_L^A
2000	2	0,8	2,5
2005	3,1	1,8	1,7
2010	2,1	2,7	0,8
2015	2,6	2,4	1,1
2016	2,2	2,2	1,0
2017	2	2,2	0,9
2018	1,9	2,2	0,9
2019	1,7	2,1	0,8
2020	1,9	2,1	0,9
2021	1,8	1,7	1,1

Ҳисоб карда шуд, аз рӯи: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯи оморӣ., Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. С. 52-55. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2022.414с. С. 29.

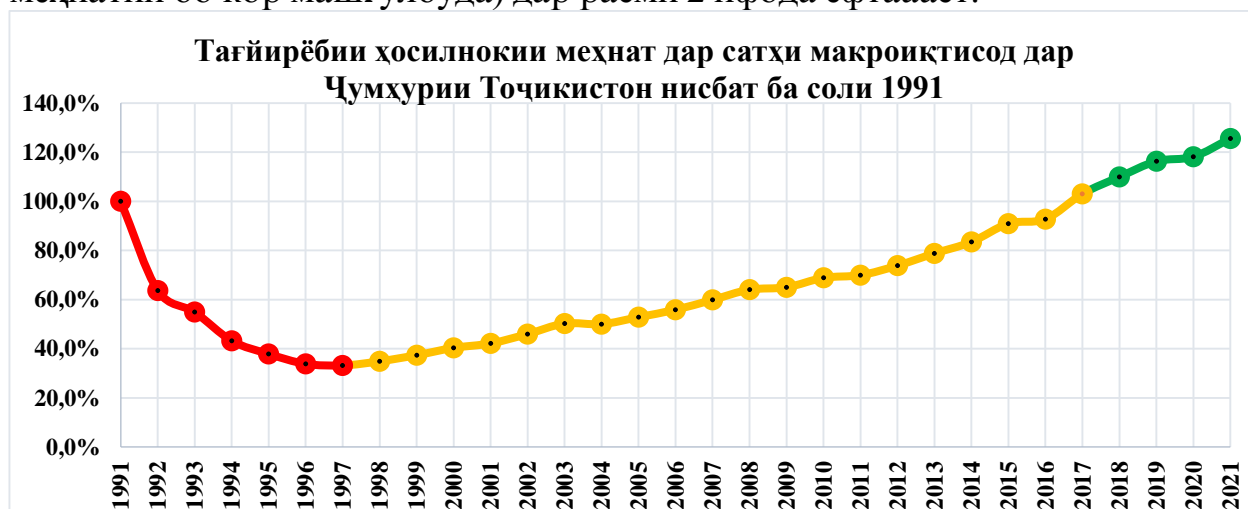
Дар солҳои 2017-2020, нишондоди коэффитсиенти ҳиссиёти коэффитсиенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли аз 1 хурд мебошад, ки оид ба ҳиссиёти паст шаҳодат медиҳад. Танҳо дар соли 2021 нишондоди ин коэффитсиент аз 1 калон шудааст. Нишондоди аз 1 хурди коэффитсиенти додасуда дар солҳои охир аз он шаҳодат медиҳад, ки дар сохтори аҳоли шумораи ҷавонони то синни қобили меҳнат дошта зиёд шуда, ба коҳишёбии афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ сабаб шудааст. Новобаста ба ин нишондодҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои барзиёди меҳнатӣ тавсиф карда мешавад. Ҳама адешаҳои боло ба мо имконият медиҳад, қайд намоем, ки омили асосии ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама ин афзоиши аҳоли ба ҳисоб меравад.

Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки дар сатҳи иқтисодии миллӣ, самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, пеш аз ҳама бо сатҳи шуғлноки ва сатҳи бекорӣ муқаррар карда мешавад. Ҳангоми муқаррар намудани сатҳи шуғлноки ва сатҳи бекорӣ дар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бояд дар назар дошт, ки дар маълумоти расмӣ оморӣ шумораи бекоре, ки расман дар мақомоти хадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд, оварда мешавад. Лекин пӯшида нест, ки ба ғайр аз бекорони ба қайд гирифта шуда, инчунин бекороне ҳастанд, ки расман ба қайд гирифта нашуда, дар асл бо ҷои корӣ таъмин нестанд. Бинобар ҳамин, ҳангоми таҳлили нишондоҳои бекорӣ дар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ зарур аст, ки шумораи аҳолии ҳамчун бекорӣ расмӣ ба қайд гирифта шуда ва бекорони ба қайд гирифта нашуда дар якҷоягӣ ба инobat гирифта шаванд. Ҳангоми муайян намудани сатҳи бекорӣ асли дар иқтисодиёт мушкилоти методологӣ ба назар мерасад. Мувофиқи маълумоти

расмии Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли солҳои 1991-2021 сатҳи бекории дар маҷмӯи омор нашр гардида аз 3% зиёд нест. Ин нишондиҳанда ба вазъи воқеии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ мувофиқат намекунад. Чунин вазъият аз маданияти шаҳрвандон вобастагии зич дорад, зеро аксарияти шумораи захираҳои меҳнатӣ, ки бо ҷои корӣ таъмин нестанд, худро ҳамчун бекор барои ба қайдгирӣ ба мақомотҳои шуғли аҳоли муроҷиат намеkunанд. Маълум аст, ки афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ саҳми худро дар тараққиёти иқтисодии миллий дар ҳама ҳолат гузошта метавонад, ки агар суръати афзоишҳои ҷойҳои нави корӣ нисбат ба суръати афзоиши аҳоли зиёд бошад. Лекин дар асл чунин шароит ба назар расиданаш ниҳоят душвор аст.

Бо дарназардошти маълумоти олимони ватанӣ ва ба инобат гирифтани сатҳи бекории муқаррарӣ дар сатҳи 9%, ва сатҳи бекории аслий дар сатҳи 32% бо истифода аз қонуни А. Оукен бекории сиклӣ, ММД-и имконпазир ва ММД-и аз ҳисоби бекории сиклӣ истеҳсол нашуда дар давраи солҳои 1991 то соли 2021 ҳисоб карда шудааст. Ҳангоми амалигардонии чунин ҳисоб, ҳаҷми ММД солҳои мухталиф ба таври инфлиронӣ бо нархҳои муқоисавии соли 2021 ҳисоб карда шуда, нишондоди коэффитсиенти Оукен дар сатҳи 2% интиҳоб карда шуд. Агар ақибмонии ММД аз ҳисоби бекории сиклӣ дар соли 1991 ба 47605,3 млн. сомони ро ташкил карда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 84257,3 млн. сомонӣ баробар шудааст. Аз рӯи чунин таҳлили статикаи муқоисавӣ маълум мегардад, ки дар иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби ба пуррагӣ фарогир нашудани захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳаҷми ММД ҳақиқӣ аз ММД имконпазир хеле дар сатҳи паст қарор дорад. Бо мақсади бартараф намудани сабабҳои пурра истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодии миллий истифодаи саноатикунони шуғли захираҳои меҳнатиро зарур меҳисобем. Васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ва саноатикунони шуғли захираҳои меҳнатӣ маҷмӯи талаботи аҳолиро афзоиш дода, барои амалӣ намудани ҳадафи чоруми миллий – саноатикунони босуръати кишвар кӯмаки амалии худро расонад. Дар натиҷаи амалигардонии чораҳои номбурда занҷири истеҳсоли чунон гардиш мекунад, ки истеҳсолкунандагон қисми фоидаи ба даст овардари ба васеъшавии фаъолияти истеҳсолии худ равона сохта ба ҳавасмандгардонии шуғли захираҳои меҳнатӣ мусоидат мекунад. Бо баробари ин бояд дар назар дошт, ки танҳо афзоиши шуморавии ҷойҳои корӣ барои таъмини истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ кифоя нест. Бинобар ҳамин ҳангоми васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ бо баробари зиёд намудани истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ҳатман чораҳо барои баланд намудани маҳсулнокии онҳо ва касбияти коргарон андешида шаванд. Чорабиниҳои номбурда танҳо дар ҳолате самаранок мегарданд, ки агар истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бо баробари васеъшавии истеҳсолоти саноатӣ ба афзоиши сатҳи некуаҳволии аҳоли дар асоси рушди ҳосилнокии меҳнат ва таъмини шуғли самаранок ҳамрадиф гарданд.

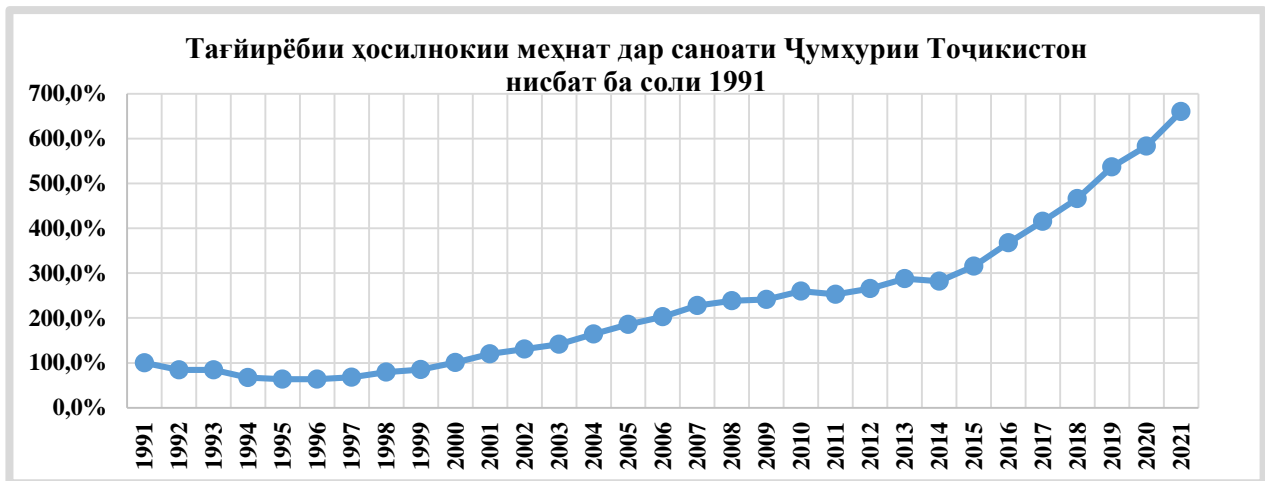
Дар диссертатсия тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи макроиқтисодӣ муайян карда шудааст, ки мувофиқи он аз соли 1991 то соли 1997 нишондиҳандаи мазкур рӯ ба коҳишёбӣ ниҳода, аз соли 1998 то соли 2015 ҷоннокшавиро нишон медиҳад. Аз соли 2016 то ин ҷониб ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Таҳлили нисбӣ нишон медиҳад, ки коркарди ММД ба ҳар як сари захираи меҳнати дар иқтисодиёт бо кор машғулбуда дар соли 1997 ба 33,2% соли 1991 баробар шуда, коҳишёбӣ 66,8%-ро ташкил кардааст. Чунин пастравии нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти миллии то соли 1997 ба миён омада аз соли 1998 афзоишёбии он ба назар мерасад. Бояд қайд намуд, ки ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи макроиқтисодӣ дар соли 2017 нисбат ба нишондоди соли 1991 каме афзоиш ёфта, аз ҳамин сол рушди бемайлони он ба назар мерасад. Дар соли 2021 ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991, 125,5%-ро ташкил додааст. Умуман тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи макроиқтисод (ММД ба ҳар воҳиди захираи меҳнати бо кор машғулбуда) дар расми 2 ифода ёфтааст.

Расми 2. Тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи макроиқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба соли 1991.

Таҳлили маълумоти расми 2 собит менамояд, ки дар солҳои охир самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар кишвар рӯ ба беҳбудӣ намуда, афзоиши мутасилро нишон дода истодааст. Ҷоизи таъкид аст, ки ба чунин афзоиш нигоҳ накарда, истифодаи захираҳои меҳнатӣ тақомули минбаъаро тақозо менамояд.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноти кишвар дар натиҷаи баландшавии шиддатнокии меҳнат ва истифодаи технологияҳои муосири истеҳсолӣ ба миён омада истодааст. Барои аёнтар гардидани тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар саноат дар расми 3, чунин тағйирёбӣ дар шакли график оварда шудааст.

Расми 3. Тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба соли 1991

Аз рӯи расми 3 дидан мумкин аст, ки ҳосилнокии меҳнат дар саноати Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 1996 тамоюли камшавиро нишондода, аз соли 1997 то 2000 барқароршавии ин нишондиҳанда ба назар мерасад ва аз соли 2001 афзоиши мутасили ҳосилнокӣ дар саноати кишвар мушоҳида карда мешавад. Махсусан, давраи аз соли 2014 то соли 2021 қайд намудан зурур аст, ки дар ин марҳила афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар саноат бо суръати миёнасолаи 13% таъмин гаштааст. Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, аз рӯи нишондоди ҳосилнокии меҳнат, истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи саноати иқтисодии миллии дар сатҳи кофӣ қарор дорад. Афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар шароити камшавии шумораи захираҳои меҳнати истифодашаванда дар соҳаи саноати иқтисодии миллии аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин соҳа бар замми афзоишёбии ҳосилнокии меҳнат, шиддатнокии меҳнат низ баланд шудааст. Зеро дар давраи таҳлилии шумораи захираҳои меҳнати дар саноат бо кор машғулбуда 2,5 маротиба коҳиш ёфта, ҳосилнокии меҳнат бошад ба 6,6 маротиба, ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ бошад ба 2,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Нисбат ба соҳаи саноат, дар соҳаи кишоварзии кишвар ҳосилнокии меҳнат дар шароити афзоишёбии истифодабарии шумораи захираҳои меҳнатӣ тамоюли зиёдшавиро нишон медиҳад. Шумораи бо кор машғул будагони захираҳои меҳнатӣ дар ин соҳа аз соли 1991 то соли 2021 тамоюли зиёдшавиро ифода мекунад. Агар дар соли 1991 дар соҳаи кишоварзӣ 881 ҳазор нафар захираҳои меҳнатӣ бо машғули кор бошанд, дар соли 2021 ин нишондод ба 1535,3 ҳазор нафар расидааст. Бо баробари зиёдшавии шумораи захираи меҳнати истифодашаванда дар ин соҳа ҳосилнокии меҳнат низ афзоиш ёфта, дар соли 2021 ба 25903,3 сомонӣ баробар шудааст, ки нисбат ба соли 1991 ба 127,8% афзудааст. Ҳосилнокии баландтарин дар ин соҳа аз рӯи маълумоти ҳисоб карда шуда ба соли 2020 рост меояд, ки он ба 27048,6 сомонӣ баробар шуда, нисбат ба соли 1991 ба 133,5% зиёд гардидааст. Умуман, тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 4 ифода ёфтааст.

Расми 4. Тамоюли тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба соли 1991 (аз рӯи ҷадвали 2 тартиб дода шуд).

Аз расми 4 мушоҳида карда мешавад, ки нуқтаи поёнии пастравии ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишварзӣ ба соли 1997 рост меояд. Аз соли 1998 оғоз карда ҷоннокшавии ин нишондиҳанда ба назар мерасад. Боиси қайд аст, ки дар соли 2016 нишондиҳандаи таҳлилшаванда ба нишондоди соли 1991 баробар гардидааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки барқарор намудани сатҳи ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ ба нишондоди соли 1991, 25-сол тӯл кашид. Аз соли 2016 то инҷониб афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар ин соҳа ба назар мерасад (ба истиснои соли 2021, ки дар ин сол ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишварзӣ нисбат ба соли 2020 каме коҳиш ёфтааст). Дар аксарияти хоҷагиҳои деҳқонии таъсисдодашуда ҳиссаи меҳнати дастӣ хеле калон буда, ба ҳосилнокии меҳнат дар ин соҳа таъсири гидро мерасонад. Илова ба ин қайд кардани ҳастем, ки дар воқеъияти аслии вақти кории захираҳои меҳнати дар соҳаи кишоварзӣ машғулбуда зиёдтар буда, мутасифона на ҳамаи он бақайд гирифта мешавад. Дар давраи мавсими кишт ва ҳоисилғундорӣ давомнокии рӯзи кории меҳнаткшон дар соҳаҳои кишоварзӣ аз субҳ то шом давом мекунад, ки дар фаслҳои баҳор, тобистон ва қисми тирамоҳ то 14-соат дар як рӯз мерасад.

Барои дақиқ муайян намудани зарурати ҷалби захираҳои меҳнати иловагӣ дар соҳаҳои таҳлилшаванда ҳисоб ва таҳлили нишондиҳандаи маҳсулоти интиҳории меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат зарур арзёбӣ карда мешавад. Дар ҷадвали 3 муҳсулоти интиҳории меҳнат дар сатҳи иқтисодии миллӣ, соҳаи саноат ва кишоварзӣ ҳисоб карда шудаанд.

Ҷадвали 3 - Тағйирёбии маҳсулоти интиҳории меҳнат дар иқтисодиёти миллӣ, соҳаи саноат ва кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (сомонӣ)

Соҳаҳо	Солҳо					
	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Иқтисодиёти миллӣ	209575	99031,8	210171	126744	69202,3	243157
Саноат	79422,5	488428,6	1048800	3589400	27414000	4942700
Кишоварзӣ	77926,7	7217,6	462300	44747,6	183306	154227

Ҳисоби муаллиф.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки тамоюли тағйирёбии маҳсулоти интиҳории меҳнат дар иқтисодиёти миллӣ, соҳаи саноат ва кишоварзӣ самти муайяноро нашошта, пастравию болоравиро пай дар пай

такрор менамояд. Новобаста ба мушоҳида нашудани тамоюли аниқи тағйирёбии маҳсулоти интиҳоии меҳнат бо ифодаёбии пулӣ, аз ҷадвали мазкур дидан мумкин аст, ки дар солҳои охир бузургии ин нишондиҳанда дар соҳаи саноати кишвар нисбат ба нишондоди иқтисодии миллии ва соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи баланд қарор дорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки воҳиди иловагии меҳнати дар соҳаи саноат истифодашуда, нисбат дар соҳаи кишоварзии маҳсулнокии бештар дошта, ба афзоиши нишондиҳандаҳои ҳам соҳаи саноат ва иқтисодии миллии таъсири калон мерасонад. Инчунин афзоиши воҳиди меҳнати дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда дар давраи таҳлилий ба зиёдшавии маҷмӯи маҳсулоти соҳа мусоидат менамояд. Лекин бузургии маҳсулоти интиҳоии меҳнат дар соҳаи саноат нисбат ба бузургии ин нишондиҳанда дар соҳаи кишоварзӣ дар соли 2000 ба 1,02 маротиба, соли 2005 ба 67,7 маротиба, соли 2010 ба 2,23 маротиба, соли 2015 ба 80,2 маротиба, соли 2020 ба 149,6 маротиба ва соли 2021 ба 32 маротиба зиёд мебошад. Аз чунин таҳлил маълум мегардад, ки воҳиди иловагии захираи меҳнати дар соҳаи саноат ҷалб карда шуда, нисбат ба соҳаи кишоварзӣ ҷалбшуда афзалияти бештар дорад. Ин гуфтаҷоро бо муайян намудани чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат низ баҳогузорӣ кардан мумкин аст. Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат бо формулаи 2 ҳисоб карда шуда, бештар барои муқаррар намудани миқдори зарурии захираҳои меҳнати барои истеҳсолот истифода мешавад.

$$\epsilon_{\text{ШМ}}^{\text{ХМ}} = \frac{\text{МИМ}}{\text{ҲМ}} \quad (2)$$

ки дар ин ҷо: $\epsilon_{\text{ШМ}}^{\text{ХМ}}$ – чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат; МИМ – маҳсулоти интиҳоии меҳнат бо ифодаёбии пулӣ; ҲМ – ҳосилнокии меҳнат.

Дар ҷадвали 4 нишондиҳандаи чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат дар сатҳи иқтисодии миллии, соҳаи саноат ва кишоварзии мамлакатро ҳисоб намудем.

Ҷадвали 4 - Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат дар иқтисодии миллии, соҳаи саноат ва кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳаҳо	Солҳо						Миёна
	2000	2005	2010	2015	2020	2021	
Иқтисодии миллии	16,7	6	9,8	4,5	1,9	6,2	7,5
Соҳаи саноат	1,1	3,8	5,9	16,5	18,2	10,9	9,4
Соҳаи кишоварзӣ	8,5	0,6	18,3	2,3	6,8	6	7,1

Ҳисоби муаллиф аз рӯи ҷадвалҳои 2.7; 2.8; 2.9; 2.11.

Маълумоти ҷадвали 4 нишон медиҳад, ки чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат дар иқтисодии миллии аз соли 2000 то 2021 ба ҳисоби миёна 7,5 воҳидро ташкил карда, дар соҳаи саноат 9,4 воҳид ва дар соҳаи кишоварзӣ бошад ба 7,1 воҳидро ташкил кардааст. Чандирнокии баландтарин дар соҳаи кишоварзӣ ба соли 2010 рост меояд, ки он ба 18,3 баробар буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давра афзоиши истифодабарии

захираи меҳнатӣ ба 1% ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулотро дар ин соҳа ба 18,3% зиёд гардондааст. Нишондоди баландтарини чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат дар соҳаи саноат ба соли 2020 рост меояд, ки он ба 18,2 баробар шудааст. Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ оид ба чандирнокии ҳаҷми барориш аз рӯи меҳнат се марҳиларо аз ҳам ҷудо менамоем. Марҳилаи якум алоқамандии байни тағйирёбии маҳсулоти интиҳоии меҳнат ва ҳосилнокии меҳнатро дар назар дошта, дар он бузургии маҳсулоти интиҳоии меҳнат аз бузургии ҳосилнокии меҳнат калон мебошад. Дар ин ҳолат чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат аз 1 калон буда, истифодаи захираи иловагии меҳнат афзоиши маҳсулотро дар ҳаҷми аз 1 фоиз зиёд таъмин менамояд. Яъне дар ин марҳила ҳосилнокии меҳнат баланд мегардад. Дар чунин ҳолат васеъшавии ҳаҷми истеҳсолот самарайи мусбатро таъмин менамояд. Дар марҳилаи дуюм, маҳсулоти интиҳоии меҳнат аз ҳосилнокии меҳнат хурд буда, афзоиши шуморавии захираи меҳнати ба истеҳсолот ҷалбшуда ба 1% ба афзоиши ҳаҷми барориш дар ҳаҷми хурдтар аз 1% оварда мерасонад. Марҳилаи сеюм, бо самарайи манфии маҳсулоти интиҳоии меҳнат ва ҳосилнокии меҳнат маънидод карда мешавад. Дар чунин ҳолат зиёд намудани захираи меҳнатӣ мантиқи иқтисодӣ надорад. Зеро афзоиши он ба зиёдшавии маҳсулот мусоидат накарда, балки ба коҳишёбии он оварда мерасонад.

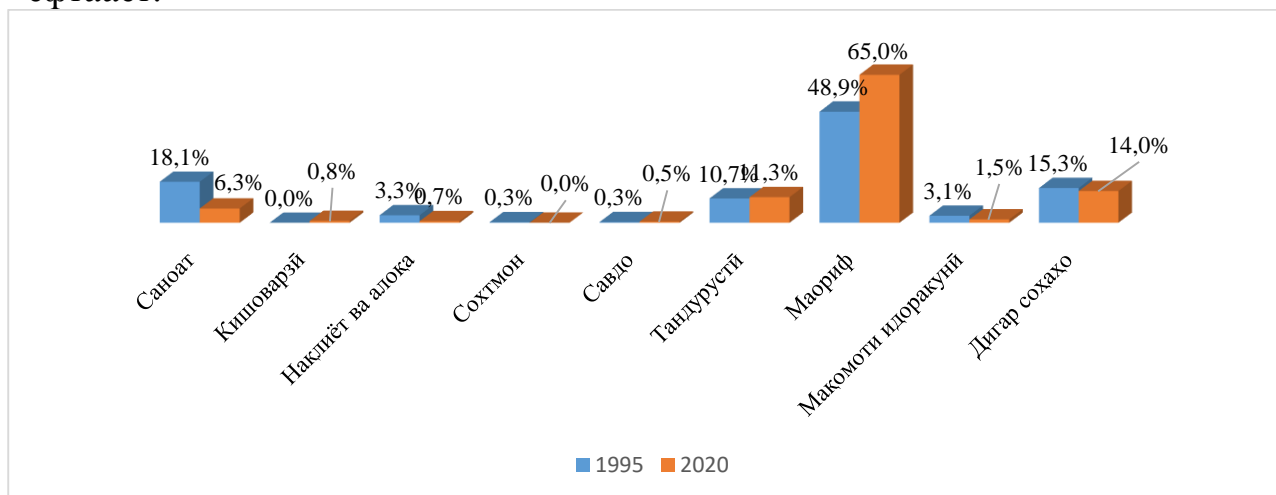
Дар бобои сеюми диссертатсия **“Самтҳои асосии баланд бардоштани истифодаи захираҳои меҳнатӣ”** - инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ дар шароити муосир, самтҳои асосии баланд бардоштани ҳосилнокии захираҳои меҳнатӣ ва тақмили низоми танзими давлатии истифодаи захираҳои меҳнатӣ баррасӣ ва таҳия гардидааст.

Захираҳои меҳнатӣ новобаста аз истифодашавӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодии миллӣ ба инкишофи касбӣ ниёз дорад. Оид ба зарурати инкишофии касбии захираҳои меҳнатӣ дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Чаноби олии мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 23 декабри соли 2022 ба таври возеҳ чунин баён карда шуд: “таъсис додани ҷойҳои корӣ ва фарогирии пурраи аҳоли бо шуғл вазифаи аввалиндараҷаи тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, ҳар як роҳбари сохтору мақомоти давлатӣ ва соҳибкорон ба шумор меравад. Ҳукумати мамлакат то соли 2026 бо истифода аз тамоми имкониятҳо дар бобати ба касбу ҳунаромӯзӣ ҷалб кардани шаҳрвандони аз 18-сола боло, ки касбу ҳунар надоранд ва саросар соҳибкасб гардонидани аҳоли чораҷӯӣ намояд”¹. Вобаста ба ин гуфтаҳо зарурати муқаррар намудани самтҳои инкишофи малакаи кории захираҳои меҳнатӣ дар кишвар зарур мебошад.

Таҳлилҳо собит менамояд, ки дар соли 2020 дар мамлакат дар сохтори гузаштани кормандон аз тайёрии касбӣ, тақмили ихтисос ва

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022.

таҷрибаҳосилкунӣ ҳиссаи ҳайати мутахассисони хизматчиён нисбат ба дигар категорияҳои кормандон зиёд мебошад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳои бо истифода аз усули таҳлили статикаи муқоисавӣ дар расми 5 маълумот оид ба тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт барои солҳои 2015 ва 2020 оварда мешавад. Аз рӯи таҳлили маълумоти нисбии дар диаграммаҳои дар ин расмҳои овардашуда دیدан мумкин аст, ки соҳаи маориф дар тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт дар сатҳи баланд қарор дорад. Аз ҷама вазъияти ташвишвар дар соҳаи сохтмон ба назар мерасад. Дар ин соҳа тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ дар соли 2020 танҳо 2 нафарро фаро гирифтааст, ки ниҳоят ташвишвар мебошад. Инчунин оид ба соҳаҳои истеҳсолии асосии иқтисодиёти миллӣ, саноат ва кишоварӣ қайд намудан зарур аст, ки агар дар соҳаи саноат тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ дар соли 2015, 3955 нафарро фаро гирифта бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2020 то 2215 нафар коҳиш ёфтааст.

Расми 5. Сохтори тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт дар соли 2015.

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. 345с. С. 159.

Аз ҳамин сабаб вазни қиёсии соҳаи саноат дар тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ дар соли 2020 то 6,3% паст шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ бошад, соли 2015 ягон нафар бо тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ фаро гирифта нашуда, танҳо аз соли 2017 ба ин самт фаъолият оғоз гардидааст. Умуман вазни қиёсии ин соҳа дар ҳаҷми умумии тайёрии касбии кадрҳо, баланд дардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунӣ дар соли 2020 ба 0,8% расидааст.

Бинобар ҳамин фишанги асосии таъмини инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ метавонад барои афзоишҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ мусоидат

намуда, ҳамзамон барои баланд намудани самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ҳамчун заминаи устувор баромад кунад.

Бояд зикр намуд, ки фаъолияти дастаҷамъонаи коллективҳои меҳнатӣ бояд баҳри баладбардории ҳосилнокии меҳнат равона карда шавад. Ин гуна иқдом тавассути менеҷменти оқилона ва судмандии фаъолияти меҳнатӣ зоҳир мегардад. Ҳангоми таҳқиқи ин масоил ва ҳалли муваффақонаи он муайяннамудани самтҳои асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат зарурияти воқеӣ дорад. Бо дарназардошти он, дар расми 6 самтҳои асосии баландбардоштани ҳосилнокии меҳнатро аз нигоҳи таҳқиқи назариявӣ амалӣ нишон дода шудааст.

Расми 6. Самтҳои асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат (таҳияи муаллиф)

Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама бо захираҳои меҳнати афзоишбанда сару кор дорад, ки қисми он дар иқтисодиёти кишвар истифода шуда, қисми муайяни он барои ҷустуҷӯи ҷои корӣ ба муҳожирати меҳнати мраванд. Албатта чунин вазъият таъсири худро ба фаъолияти бозори меҳнати кишвар мерасонад. Дар ин ҷо сухан оид ба таносуби пешниҳод ва талабот ба захираҳои меҳнатӣ меравад, ки дар тӯли амалигардонии ислоҳоти бозорӣ дар мамлакат бо барзиёдии пешниҳоди меҳнат нисбат ба талаботи он ба назар мерасад. Оид ба вазъияти ба миён омада сарбории аҳолии бо шуғл

таъмин набуда ба як ҷои кории холии изҳоршуда шаҳодат медиҳад (ҷадвали 5).

**Ҷадвали 5. - Талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати
Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар охири сол, нафар)**

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, кор ҷустуҷӯ доранд, дар хадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд (пешниҳоди қувваи корӣ)	72521	77349	79619	92631	106542	103457	106262
Изҳороти корхонаҳо бар бораи талабот ба кормандон (талабот ба қувваи корӣ)	7275	9224	7998	8982	10201	9416	12667
Шумораи бекороне, ки ба як ҷои кории холи талабгоранд	10	8,4	10	10,3	10,4	11	14

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. 345с. С. 143.

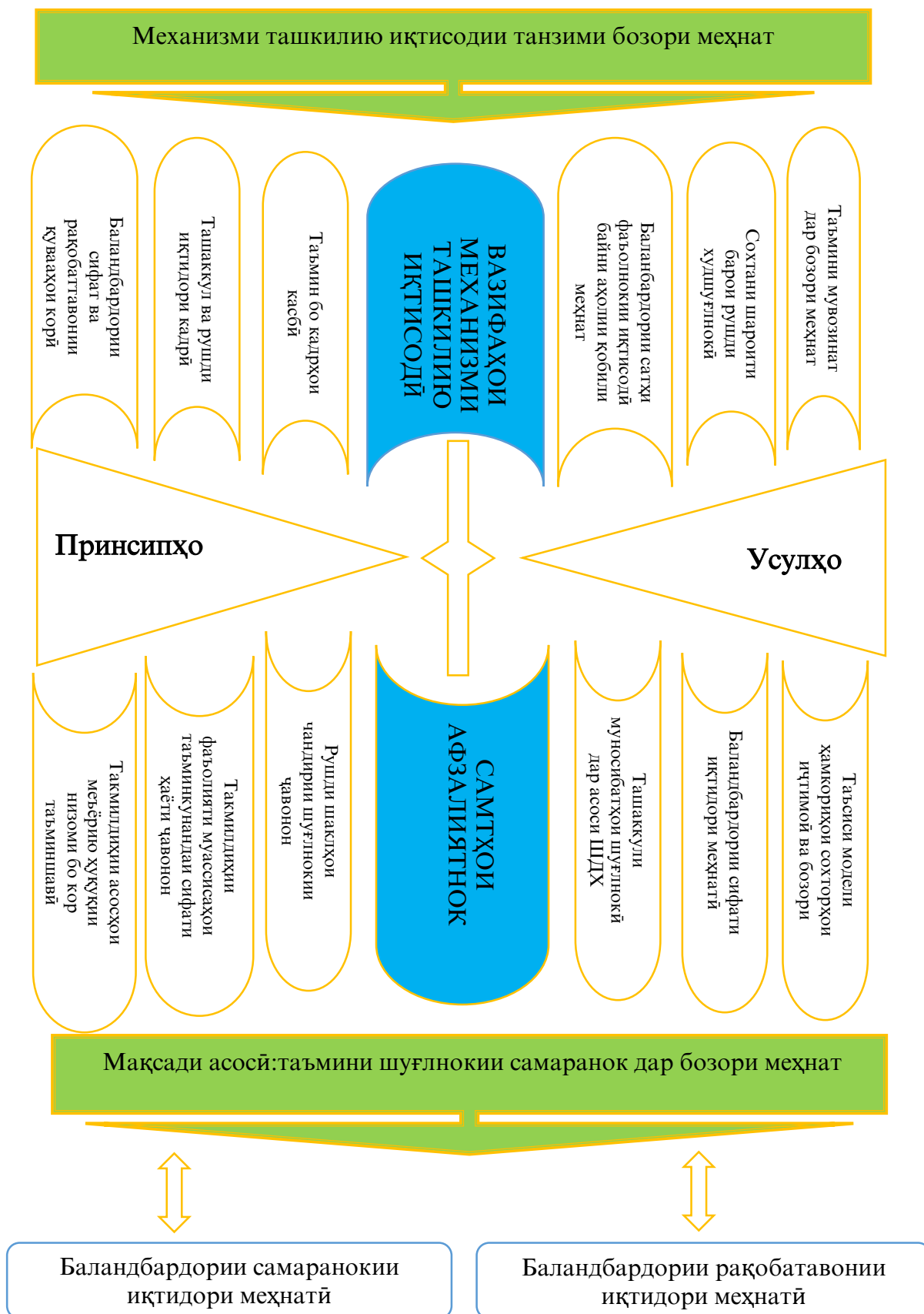
Аз маълумоти ҷадвали 5 мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар соли 2015 шумораи бекороне, ки ба як ҷои кории холи талабгоранд ба 10, соли 2016 8,4, соли 2017-10, соли 2018-10,3, соли 2019-10,4, соли 2020-11 ва соли 2021 – 14 нафар баробар аст. Чунин барзиёдии пешниҳоди меҳнат нисбат ба талабот аз рӯи шумораи бекороне, ки дар хадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд муайян карда шудааст. Аммо нисбияти ҳамаи бекорон нисбат ба изҳороти корхонаҳо бар бораи талабот ба кормандон чунин аст: соли 2015 – 367,6, соли 2016 – 302, соли 2017 – 358,4, соли 2018 – 328,3, соли 2019 – 294,8, соли 2020 – 326, соли 2021 – 242². Дар ин росто зарур аст, ки тартиби коркарди барномаҳои мақсаднок барои истифодабарии ҳадди аксар ва самараноки захираҳои меҳнатӣ коркард ва амалӣ карда шавад.

Вазъияти дар ҷадвали 5 оварда шуда, бори дигар собит менамояд, ки корхонаҳои навтаъсисёфтаи ғайридавлатӣ бо дарназардошти миқдори ками захираҳои меҳнатӣ фаъолияти худро ба роҳ монда истодаанд. Кӯшишҳои мақомотҳои давлатӣ ба муносибати комплексӣ равона нашуда, балки хислати байниидоравӣ доранд, аз ҳамин сабаб ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ дар талаботи қувваи кории иловагӣ дар сатҳи баланд қарор дорад.

Дар илми иқтисодӣ ақидае маъмул аст, ки мувофиқи он арзиши иловаро меҳнат ба вучуд меорад. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки барои баҳогузори намудан ва муайян намудани самти афзалиятноки баланд бардоштани самаранокии танзими давлатии истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнатӣ, истеҳсоли арзиши изофа дар сатҳи иқтисодии миллӣ таҳлил карда шавад.

Ҳисобҳо мо нишон медиҳанд, ки агар то соли 2030 шумораи захираҳои меҳнати дар соҳаҳои мухталифи иқтисодии миллӣ ба 4000 ҳазор нафар расонида шавад, нишондиҳандаҳои пешбинишаванда куллан тағйир меёбанд.

² Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022. 415с. С. 80.

Расми 7. Такмилдхӣи механизми баландбардории истифодаи захираҳои меҳнатӣ

Барои такмилдиҳии низоми оқилонаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ зарурияти таҳияи як модел ё механизми танзимкунанда муҳим аст (расми 7.). Мақсад аз таҳияи ин механизм таъмини шуғлнокии самаранок дар бозори меҳнат аст. Ҳамзамон ҳангоми таҳияи ин механизм бо дарназардошти принципҳои усулҳои вазифаҳои механизми ташкилию иқтисодӣ ва самтҳои афзалиятнок муайян карда шудааст.

Самаранокии танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад барои васеъ намудани макони истеҳсолӣ, алалхусус истеҳсолоти саноатӣ, ки дар он маҳсулнокии меҳнат нисбат ба дигар соҳаҳои баландтар аст мусоидат намояд. Бинобар ҳамин барои таъмин намудани истифодабарии ҳадди аксари захираҳои меҳнатӣ, ақалан дар сатҳи 4 млн. нафар коргарони бо ҷои корӣ таъмин шуда ва ҳавасманд намудани шуғли маҳсулнок то соли 2030, бояд барои ҳалли ду масъалаи баҳамалоқаманд аҳамияти махсус зоҳир карда шавад: 1) таъмини эҳтиёҷоти бозори меҳнат бо захираҳои меҳнати соҳибтаҷриба; 2) мусоидат намудан ба қошишҳои сатҳи бекорӣ дар асоси амалигардонии барномаҳои омодакунӣ ва аз нав тайёркунии қувваи корӣ дар соҳаҳои иқтисодии миллий.

Барои ҳалли масъалаҳои мазкур ҳавасмандкунии инкишофи соҳибкорӣ дар соҳаҳои иқтисодии миллий нақши муайяноро иҷро карда метавонад, зеро дастгирии давлатии соҳибкорӣ метавонад барои таъмини захираҳои меҳнатӣ бо ҷойҳои кории сазовор мусоидат намояд. Дар ин самт аз тарафи давлат зарур аст, ки барои соҳибкорони ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар ҳудуди кишвар фаъолият менамоянд, имтиёзҳои мухталиф барои ҷалби шумораи иловагии захираҳои меҳнатӣ ба фаъолият пешбинӣ карда шавад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

1. Нишондодҳои захираҳои меҳнатӣ бо хислати такрористеҳсоли онҳо дар шароити муосир муайян карда мешаванд. Дар ҷараёни инкишофи худ, захираҳои меҳнатӣ якҷанд марҳилаҳои такрористеҳсолро аз сар мегузаронанд: ҷараёни истеҳсолот (ташаккулёбӣ), тақсимот (азнавтақсимкунӣ), мубодила ва истеъмолот (истифодабарӣ). Дар ҷараёни такрористеҳсолоти захираҳои меҳнатӣ ба марҳилаи ташаккулёбӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад, зеро нишондоди асосии ин марҳила аз мавқеи хоҷагии миллий қонеъгардонии эҳтиёҷоти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва соҳаҳои он бо миқдори зарурӣ ва сифати хоси захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Дар умум захираҳои меҳнатӣ ин қисми аҳолии мамлакат мебошад, ки дорои хислатҳои сифатии муайян аст ва дар ҷараёни истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳаматарафа истифода шуда, қисми он бо сабабҳои гуногун муваққатан дар ҷараёни истеҳсолоти мол ва хизматҳо иштирок намекунад [1-М; 5-М].

2. Дар шароити муосир истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ бо нишондиҳандаҳои маҳсулоти интиҳои меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат пурра карда шудааст. Ҳамин тавр, муқаррар карда мешавад, ки яке аз фишангҳои зарурии стратегияи ҳама корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодии миллий, ки аз ҳисоби истифодабарии оптималии захираҳои меҳнатӣ ба даст оварда мешаванд, ҳатман баланд намудани таҳассуснокӣ ва

сатҳи донишандӯзии захираҳои меҳнатиро дар назар дорад. Аз сатҳи нишондиҳандаҳои пешкаш кардашуда бевосита натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллӣ умуман вобастагии калон доранд [2-М; 4-М].

3. Истифодабарии таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи воҳиди хоҷагидорӣ (корхонаҳо), соҳаҳо ва иқтисодиёти миллӣ муайян намудани вазифаҳои идоракунии захираҳои меҳнатиро тақозо менамояд. Истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ, ташаккулёбии маданияти идоракунии ҳайати кормандон омили асосии устувории иҷтимоии корхонаҳо, соҳаҳо ва иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки дар навбати худ тараққиёти устуворро таъмин менамояд [4-М; 8-М].

4. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ аз суръати афзоиши аҳоли баландтар мебошад. Ҳисоби коэффитсенти ҳиссиёт бо мақсади муқаррар намудани таъсири афзоиши табиӣ аҳоли ба шумораи захираҳои меҳнатӣ муайян карда шуда, то кадом андоза зиёдшавии аҳоли ба афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ таъсир мерсонад ҳисоб карда шудааст. Омили асосии ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама ин афзоиши аҳоли ба ҳисоб меравад [3-М; 5-М].

5. Бо мақсади бартараф намудани сабабҳои пурра истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллӣ истифодаи саноатикунони шуғли захираҳои меҳнатиро зарур меҳисобем. Дар ин росто васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ метавонад ба коҳишёбии муҳоҷирати меҳнатӣ ва истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллӣ мусоидат намояд [1-М; 6-М].

6. Баҳодихӣ ва таҳлили истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти аслии иқтисодиёти миллӣ имкон медиҳад, ки оид ба зарурати баланд намудани самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар асоси инкишофи соҳаҳои саноати кишвар таъмин карда шаванд [2-М; 4-М].

7. Самтҳои афзалиятноки инкишофи касбии захираҳои меҳнатиро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст: таъминоти сифати баланди хизматрасониҳои таҳсилоти аз тарафи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ; омода намудани мутахассисон дар муассисаҳои таълимӣ бо дарназардошти эҳтиёҷоти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ; фаро гирифтани аҳолии бо шуғл машғулнабуда барои омӯзиши касбҳои мухталиф дар доираи омодакунӣ ва аз навтайёркунии кадрҳо дар муассисаҳои таълимӣ дар муддатҳои кӯтоҳтарин; ҳангоми омодакуни мутахассисон ба инобат гирифтани талаботи бозори меҳнат ва хусусиятҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ; омодакунии мутахассисони сатҳи гуногун (маълумоти миёнаи махсус ва маълумоти олий) бо дарназардошти супоришҳои кордиҳандагон ва дар ин самт ҳамгирии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ бо истеҳсолкунандагон [4-М; 7-М].

8. Омилҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бо ҳам алоқаманд ва аз ҳам вобастагӣ

доранд, бинобар ҳамин омӯзиши ҳаматарафа ва такомули он имкон медиҳад, ки самараи ҳади аксар ҷангоми интихоби самтҳои асосии баланд намудани ин нишондиҳанда дастрас карда шавад. Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ самтҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат, ки дар боло қайд карда шуданд, ҷангоми истифодабарии оқилонаи онҳо метавонанд ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба монанди ҳаҷми истеҳсолот, суръати рушди ММД ва баланд намудани некуаҳволии аҳоли мусоидат намоянд [1-М; 2-М; 4-М].

9. Самаранокии танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад барои васеъ намудани макони истеҳсолӣ, алалхусус истеҳсолоти саноатӣ, ки дар он маҳсулнокии меҳнат нисбат ба дигар соҳаҳои баландтар аст мусоидат намояд. Бинобар ҳамин барои таъмин намудани истифодабарии ҳади аксари захираҳои меҳнатӣ, ақалан дар сатҳи 4 млн. нафар коргарони бо ҷои корӣ таъмин шуда ва ҳавасманд намудани шуғли маҳсулнок то соли 2030, бояд барои ҳалли ду масъалаи баҳамалоқаманд аҳамияти махсус зоҳир карда шавад: таъмини эҳтиёҷоти бозори меҳнат бо захираҳои меҳнати соҳибтаҷриба; мусоидат намудан ба қошишҳои сатҳи бекорӣ дар асоси амалигардонии барномаҳои омодакунӣ ва аз нав тайёркунии қувваи корӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ [2-М; 8-М].

Пешниҳодҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар ҷараёни такрористеҳсолоти захираҳои меҳнатӣ ба марҳилаи ташаккулёбӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад, зеро нишондоди асосии ин марҳила аз мавқеи хоҷагии миллӣ қонеъгардонии эҳтиёҷоти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва соҳаҳои он бо миқдори зарурӣ ва сифати хоси захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоб меравад.

2. Таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки дар адабиёти иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ нишондиҳандаи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи корхона маҳсулоти интиҳои меҳнат низ баромад мекунад, ки ҳамчун тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулотро ҷангоми тағйирёбии захираи меҳнатӣ ба як воҳид ҷангоми тағйирнопазирии ҳаҷми сармояи истеҳсолӣ нишон медиҳад.

3. Нишондиҳандае, ки самаранокии истифодабарии захираи меҳнатро нишон медиҳад, ин чандирнокии ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулот аз рӯи меҳнат баромад мекунад. Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат тағйирёбии фоизии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро дар натиҷаи тағйирёбии ҳаҷми захираҳои меҳнатӣ ба як фоиз нишон медиҳад.

4. Истифодабарии таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи воҳиди хоҷагидорӣ (корхонаҳо), соҳаҳо ва иқтисодиёти миллӣ муайян намудани вазифаҳои идоракунии захираҳои меҳнатиро тақозо менамояд.

5. Барои баҳо додани таъсири вазъи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули захираҳои меҳнатӣ ҳисоб намудани ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатиро вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли дар доираи таҳқиқот зарур мешуморем.

6. Вазъияти муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оқибати бӯҳрони ба миён омадаи давраи гузаришро инъикос менамояд. Бинобар ҳамин мо имрӯз бо оқибати вазъияти бӯҳронӣ дучор шудаем. Бинобар ҳамин ба фикри мо барои ҳалли мушкилоти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ бояд сабабҳои он баратараф карда шаванд.

7. Истифодаи иқтисодии соҳаи саноат қобилият дорад, ки захираҳои меҳнати бо кор машғулнабударо ҷалб намуда, сатҳи бекориро дар мамлакат коҳиш диҳад ва бо дарназардошти нишондодҳои маҳсулоти интиҳии меҳнат ва ҷандирнокии барориш аз рӯи меҳнат барои рушди самараноки иқтисодии кишвар мусоидат намуда, барои баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳолии мусоидат намояд.

8. Таҳсилоти касбӣ (ҳам миёна ва ҳам олий) ва таъиноти он бояд ба захираҳои меҳнати муайян равона карда шуда, барои истифодаи самараноки иқтисодии меҳнатӣ мусоидат намояд. Ин масъала ба воситаи сохторҳои дахлдори давлатӣ бо дарназардошти сатҳи омодагии касбӣ, хусусиятҳои психологӣ, самтҳои истеҳсоли амалӣ карда шуда, вазъияти талабот ва пешниҳоди меҳнатро дар бозори меҳнат, баҳодиҳии сифатии захираҳои меҳнати бо кор машғулнабуда, интихоби гурӯҳҳои афзалиятнок барои таҳсилот ва бо ҷои корӣ таъмин намудан, коркарди барномаҳои минтақавии амалигардонии онҳо ва ғайраҳоро бояд фаро гирад.

9. Дар самти такомули фаъолияти ҳадамоти давлатии шуғли аҳолии бодарназардошти танзими давлатии бозори меҳнат бояд чунин чораҷӯиҳо амалӣ карда шаванд: муқаррар намудани аҳолии бекорӣ ва ҳисоби дақиқи онҳо дар сатҳи минтақавӣ ва миллӣ; шиддатёбии фаъолият оид ба баланд намудани самаранокии ташкили курсҳои омодагӣ барои аҳолии бо шуғл машғул набуда, махсусан ташкили касбомӯзии ҷавонон; фаъолгардонии ҳамкориҳои судманд бо иттифоқҳои касаба ва кордиҳандагон оид ба истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳо ва соҳаҳо.

НОМГҶҶИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ УНВОНҶҶИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

А) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

[1-М]. Кармышева М.Н. Зарурати инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Кармышева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 5. – Р. 156-163 . – EDN NBJFRU.

[2-М]. Кармышева М.Н. Тафсири иҷтимоӣ-иқтисодии захираҳои меҳнатӣ/ Кармышева М.Н. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. –2022 –№2 –С.140-147 ISSN 2308-054X.

[3-М]. Кармышева М.Н. Амонатова М.А. Нақши осорҳои таърихӣ - фарҳангӣ дар рушди сайёҳии Тоҷикистони марказӣ/ Кармышева М.Н., Амонатова М.А. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. –2022 –№2–С.201-206 ISSN 2308-054X.

[4-М]. Кармышева М.Н. Назирӣ Г.Н. Хусусиятҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар як қатор кишварҳои хориҷӣ/ Назирӣ Г.Н., Кармышева М.Н. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –2022 –№11 С.121 -127 ISSN 2413-5151

[5-М]. Кармышева М.Н. Хусусиятҳои ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Кармышева М.Н. // Иқтисодиёти Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. –2023 –№2 С. 131-141 ISSN2310-3957

Б) интишорот дар дигар маҷаллаҳои илмӣ ва конференсияҳои ҷумҳуриявӣю баналмилалӣ.

[6-М]. Кармышева М.Н. Самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва нишондодҳои асосии он дар иқтисодиёти миллий // Маводҳои Конференсияи байналмиллалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040)– Душанбе, 2022. - С.416-423.

[7-М]. Кармышева М.Н. Роҳҳои баланд намудани ҳосилнокии меҳнат дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои Конференсияи Ҷумҳуриявӣю илми амалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон (30 мартӣ 2023)” – Душанбе, 2023. - С.222-230.

[8-М]. Кармышева М.Н. Тақомули танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои Конференсияи байналмиллалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040)– Душанбе, 2022. - С.479-485.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
КОММЕРЦИИ**

УДК: 331.1.

На правах на рукописи

КАРМЫШЕВА МАЙСАРА НАЗРУЛЛОЕВНА

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по
специальности 08.00.12 – Экономика труда

Душанбе - 2023

Работа выполнена на кафедре менеджмента и экономики труда
Таджикского государственного университета коммерции

Научный руководитель:

Назирӣ Гулбахор Назир,
доктор экономических наук, доцент,
заместитель председателя
Национального Банка Таджикистана

Официальные оппоненты:

Амонова Дильбар Субхоновна,
доктор экономических наук,
профессор кафедры менеджмента и
маркетинга Российско-Таджикского
(Славянского) университета

Гадоев Амиршо Джурахонович,
кандидат экономических наук,
доцент кафедры международной
экономики Технологического
университета Таджикистана

Ведущая организация:

Международный университет
туризма и предпринимательства
Таджикистана

Защита диссертации состоится 27 января 2023 года в 15⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-12 при Таджикском государственном университете коммерции (734061, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке Таджикского государственного университета коммерции (734061, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2 и в официальном сайте ТГУК (www.ddtt.tj))

Автореферат разослан «__» _____ 2023 года

Ученый секретарь
диссертационного совета
д.э.н., доцент

Толибов К.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В условиях господства рыночной экономики использование трудовых ресурсов и привлечение их в различные сферы требует всестороннего анализа и совершенствования. Трудовые ресурсы, составляющие большинство экономически активного населения страны, составляют предложение рабочей силы, необходимой для производства товаров и услуг.

В структуре факторов производства действительно ключевую роль играет трудовые ресурсы. Известно, что труд неотделим от своего владельца - человека. Еще на этапе становления экономической науки существовало мнение, что трудовые ресурсы представляют собой источник богатства общества и являются основой социально-экономического развития всех экономических систем.

В экономической науке и практике доминирует мнение, согласно которому существует количественная и качественная связь между трудовыми ресурсами и экономическим развитием. Присутствует количественная зависимость между увеличением потребности в факторах труда в период экономического роста и ее снижением в период кризиса. А также наличие большого количества трудовых ресурсов в экономике является причиной развития и развертывания трудоемких видов производства.

Качественная взаимосвязь зависит, прежде всего, от потребности народного хозяйства в профессиональных кадрах и уровне подготовки потенциальных кадров. В свою очередь, наличие определенного персонала с соответствующим уровнем подготовки способствует расширению отдельных видов производства.

Увеличение численности трудовых ресурсов расширяет производственные возможности национальной экономики. Однако, несмотря на это, в большинстве моментов имеют место ситуации, при которых увеличение трудовых ресурсов не совпадает с расширением производственных возможностей страны и повышением уровня занятости. Поэтому мнение ученых об автоматическом расширении производственных возможностей за счет увеличения трудовых ресурсов не в полной мере соответствует реальной действительности современной экономики Таджикистана.

Положительный эффект от прироста трудовых ресурсов можно увидеть при наличии возможностей отраслей национальной экономики по их обеспечению рабочими местами и их эффективному использованию. Естественно, трудовые ресурсы оцениваются как один из условий расширения воспроизводства. Поэтому эффективность их использования зависит от рационального использования производственных мощностей с целью получения максимально возможного выпуска продукции. Здесь они играют основную роль наряду с количественной характеристикой качественного состава трудовых ресурсов.

Поэтому в национальной экономике должны быть созданы все условия для повышения производительности труда. То есть привлечение в национальную экономику новых трудовых ресурсов всегда должно быть совместимо с повышением эффективности их использования.

С учетом объективно обоснованных особенностей использования трудовых ресурсов определяется важность и своевременность исследования. Поскольку

охватить в рамках диссертации все сферы национальной экономики крайне сложно, поэтому в нашем исследовании мы в основном сосредоточились на вопросах эффективного использования трудовых ресурсов в промышленном и сельскохозяйственном секторах страны.

Степень изучения научной темы. Необходимость исследования эффективного использования трудовых ресурсов в национальной экономике и его отраслях отражена в работах зарубежных и отечественных ученых.

В классиках экономической науки А. Смита, Д. Рикардо, У. Петти, Ф. Кейна, К. Маркса, А. Маршалла и др. основной акцент делается на использование трудовых ресурсов как основного элемента экономической деятельности, обнаружен прибавочной стоимости производства.

В западных странах особенности использования трудовых ресурсов нашли своё отражение в научных работах таких ученых как М.П. Годаро, Л. Туроу, У. Боуен, Э.Дж. Долан, Д. Линдси, Д. Бегг, Р. Дорнбуш, С. Фишер, К. Шмалензи, Ф. Махлуп и др.

Научные труды упомянутых ученых оказали значительное влияние на рациональное использование трудовых ресурсов.

Проблемы использования трудовых ресурсов исследованы такими российскими учеными, как: А.Г. Аганбегяном, Ю.Г. Одеговым, Л.В. Карташовой, О.Н. Горбуновой, Е. Моргуновым, А.Я. Кибановым, Б.А. Райзбергом, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцевой, В.В. Травином, Г.В. Щекином, Е.П. Качаном, В.В. Токаревой, Д.А. Рыжковым, М. Махмадаминовым, С.В. Колесниковой, Н.В. Воропаевой, С.Б. Гиниевой, А.А. Козловым, А.В. Дейнека, Т.С. Зимняковой, С.А. Самусенко, М.А. Масычом, М.В. Паничкиной и др.

Из числа отечественных ученых, внесших свой вклад в решении проблем использования трудовых ресурсов, можно перечислить следующих лиц: академик Р.К. Рахимова, Н.К. Каюмова, Т.Н. Назарова. Л.Х. Саидмурадова рассматривающие на использование трудовых ресурсов с точки зрения малой открытой экономики, Т.Дж. Усмонова исследует трудовых ресурсов с точки зрения устойчивости национального рынка труда, Нурмахмадов М. проводил исследования по вопросам управления рынком труда и научной организации труда, Т.Б. Ганиев рассматривает трудовых ресурсов в рамках формирования и развития человеческого капитала, Э.М. Носиров перспективы использования трудовых ресурсов в Республики Таджикистан в период 1998-2000 гг., А.М. Мажидов проблемы использования трудовых ресурсов в народном хозяйстве и повышения эффективности общественного производства, О.Д. Яхёев механизмы обеспечения устойчивого развития трудовых ресурсов Республики Таджикистан, С.Дж. Комилов пути эффективного использования трудовых ресурсов Таджикистана в условиях рыночной экономики, А.Дж. Гадоев формирование и развитие рынка труда в условиях мобильности трудовых ресурсов, К.М. Солихов пути повышения эффективности использования трудовых ресурсов в сельской местности, Мирзоалиев А.А. по мониторингу социально-трудовых отношений и управлению развитием кадрового потенциала, Х.Г. Сангов эффективное использование трудовых ресурсов в сельском хозяйстве Республики Таджикистан, О.К. Назарова экономико географические проблемы эффективного использования

трудовых ресурсов экономических районов Гиссара, У.Дж. Рахимов эффективность управления человеческими ресурсами в органах государственной власти, И.Х. Гулов совершенствование социальной и трудовой политики в Республике Таджикистан, Н. Хоналиев размещение промышленности и проблемы эффективного использования трудовых ресурсов в Таджикистане, Ш.А. Сабуров роль предпринимательства в повышении эффективности использования трудовых ресурсов сельского хозяйства, Л.И. Борисова макроэкономические факторы использования трудовых ресурсов в Республики Таджикистан, М.А. Югай исследование математических моделей потенциала трудовых ресурсов с учетом возрастного и пространственного распределения, Б.Т. Тохиржонов совершенствования управления воспроизводством и использованием трудовых ресурсов в сельском хозяйстве, А.Л. Олими эффективность использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве региона, характеризующегося трудоизбыточностью, А.Н. Зубов пути повышения эффективности использования трудового потенциала в Республики Таджикистан, Б.Х. Сафаров направления устойчивого формирования кадров и аграрного сектора Таджикистана, Ю.И. Гинтер управление трудовыми ресурсами в сельском хозяйстве Таджикистана, Д.Х. Тодждод проблемы занятости и использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве в условиях устойчивости рыночной экономики.

Ознакомление с научными работами перечисленных ученых показывает, что в них обсуждаются вопросы использования трудовых ресурсов в условиях совершенной рыночной экономики и экономики переходного периода, но, они всесторонне и расширенно не проанализированы в условиях реализации стратегии ускоренной индустриализации в условиях Таджикистана, которые могли бы определить необходимость, актуальность и цели данного исследования.

Связь с программами (проектами) или научными темами. Тема диссертационного исследования направлено на эффективное использование трудовых ресурсов при реализации четвертой национальной цели - ускоренной индустриализации национальной экономики. При этом результаты исследования имеют особое значение для реализации Государственной программы содействия эффективной занятости населения, Стратегии социально-экономического развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, в которых прогнозируются приоритетные направления использования трудовых ресурсов. Результаты диссертационного исследования также направлены на дальнейшее их совершенствование, практического применения Государственной программы содействия максимальному включению трудовых ресурсов в занятость.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели и задачи исследования. Целью данного исследования является разработка теоретических и практических предложений по повышению эффективности использования трудовых ресурсов в секторах национальной экономики Республики Таджикистан.

В соответствии с поставленной целью устанавливаются основные задачи исследования, выражающиеся в следующем:

- определение природы трудовых ресурсов и их структуры;

- исследование мировой практики эффективного использования трудовых ресурсов;
- определить уровень эффективности трудовых ресурсов на основе анализа различных показателей использования трудовых ресурсов в секторах национальной экономики;
- анализ и оценка влияния демографической ситуации на формирование трудовых ресурсов;
- определение причины и последствия недоиспользования трудовых ресурсов в секторах национальной экономики;
- установление приоритетных направлений профессионального развития трудовых ресурсов;
- поиск основных путей повышения производительности трудовых ресурсов в современных условиях.

Объектом исследования является эффективное использование трудовых ресурсов и направления его улучшения в Республике Таджикистан.

Предметом исследования являются экономические отношения, возникающие в процессе эффективного использования трудовых ресурсов в отрасли экономики.

Гипотеза исследования исходит из того, что в современных условиях в секторах национальной экономики, особенно в сфере промышленности, появляются дополнительные возможности для эффективного использования трудовых ресурсов, а их рациональное использование основано на обеспечении максимальной занятости, который может привести к развитию сфер народного хозяйства в принципиально новое русло.

Этап, место и период исследования (исторический охват исследования). Диссертационная работа выполнена в период 2022-2023 гг., и охватила промышленный и сельскохозяйственный отрасли национальной экономики.

Теоретические основы исследования составляют труды и научные разработки отечественных и зарубежных ученых, которые посвящены вопросам формирования и использования трудовых ресурсов, а также выступает научно-методические предложения по определению характера и факторов повышению эффективности использования трудовых ресурсов и отражает совершенствование государственных рычагов рационального использования трудовых ресурсов.

Методологические основы исследования формируются совокупностью методов и приемов анализа и смешивания событий и экономических потоков. В процессе диссертационного исследования были использованы сравнительной, факторной и логической оценки, методов классификации и оценки развития отраслей региональной промышленности, научной гипотезы, анализ и смешивание, метод индукции и дедукции, аналогия, причинно-следственная связь, эмпирический анализ и прогнозирование.

Источниками информации для исследования являются материалы Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, публикуемые статистические данные о состоянии использования трудовых ресурсов в секторах

национальной экономики, ежегодные сборники, включающие сведения об экономических показателях, а также принятые и реализуемые целевые программы.

Исследовательскую базу составили изучение, анализ и оценка уровня использования трудовых ресурсов в отраслях национальной экономики.

Научная новизна исследования заключается в том, что в диссертации для анализа, оценки и совершенствование трудовых ресурсов предложена новый современный подход. В ходе подготовки диссертационного исследования были получены следующие результаты, определившие научную новизну работы:

- Выявлена взаимосвязь терминов «человеческие ресурсы», «трудовой потенциал», «человеческий капитал» и «трудовые ресурсы»: человеческие ресурсы, несомненно, означают общую численность населения страны, отражающую богатство нации; производительность труда устанавливается на уровне отдельного предприятия, поскольку это понятие представляет собой произведение числа занятых работников в рабочее время; человеческий капитал напрямую связан с формированием различных способностей людей; трудовые ресурсы представляют собой численность экономически активного населения страны и устанавливаются как ресурсный показатель (на определенный момент времени). Они имеют возможность участвовать в процессе общественного воспроизводства в течении определенного периода времени или временно не участвуют по разным причинам (при определенных условиях готовы задействовать общественное производство), а также характеризуются количественными и качественными показателями.

- Определены и представлены показатели эффективности использования трудовых ресурсов в рамках предприятия, отрасли, региона и национальной экономики с учетом его использования на основе ресурсных, затратных, стоимостных, конечных и гибких соотношений, а также возможность принятия качественных и всесторонне правильных решения на уровне предприятий, отраслей, регионов и народного хозяйства, поэтому на эти показатели необходимо обращать особое внимание, ведь такой подход направлен на эффективное использование трудовых ресурсов.

- На основе изучения опыта зарубежных стран по эффективному использованию трудовых ресурсов установлено, что в условиях Республики Таджикистан более предпочтительным является опыт Китая и Японии, т.к. в этих странах трудовые ресурсы выступают в качестве основного фактора экономического развития, и им уделяется особое внимание увеличение количества ресурсов и активизация капитала для повышения квалификации работников и развития новых технологий, проявляется повышение компетентности работников, повышение эффективности использования труда на основе на повышение знаний, навыков и умений.

- Для оценки влияния демографической ситуации на формирование трудовых ресурсов обработан расчет коэффициента чувствительности к изменению численности трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения, величина которого может быть больше 1 (указывает на большую чувствительность к изменению количества трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения дает) или меньше 1 (указывает

на низкую чувствительность изменения количества трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения), такие коэффициенты позволяют, независимо от изменения критериев деления населения на население старше трудоспособного возраста и молодежь до трудоспособного возраста, правильно оценить влияние демографического фактора.

- На основе эмпирического анализа с использованием причинно-следственного метода в целях устранения причин полного использования трудовых ресурсов в национальной экономике установлено применение индустриализации занятости трудовых ресурсов, и доказано, что расширение объемов промышленного производства может привести к снижению, способствовать трудовой миграции и эффективному использованию трудовых ресурсов в национальной экономике, поскольку в национальной промышленности имеются большие неиспользованные возможности, активизация которых способна привлечь квалифицированных специалистов, трудовые ресурсы для повышения уровня занятости с учетом показателей конечного продукта труда и эластичность выпуска по срокам труда для содействия эффективному развитию экономики страны и повышению уровня жизни населения.

- Определены приоритетные направления профессионального развития трудовых ресурсов, которые включают следующие процессы: оказание качественных образовательных услуг учреждениями среднего и высшего профессионального образования; подготовка специалистов в образовательных учреждениях с учетом потребностей различных секторов национальной экономики; охват безработного населения обучением различными профессиям в рамках подготовки и переподготовки кадров в организациях образования в кратчайшие сроки; учет требований рынка труда и особенностей отдельных секторов национальной экономики при подготовке специалистов; подготовка специалистов разного уровня (среднее специальное и высшее образование) с учетом задач работодателей и в связи с этим интеграция учреждений профессионального образования с производителями.

- Установлено, что повышение производительности труда базируется на снижении концентрации (трудоёмкость) труда в производстве, обновлении производственных фондов и их обновлении с учетом научно-технического прогресса, внедрении в производственный процесс современных технологий и, наконец, совершенствовании организации производства, улучшение использования рабочего времени, т. е. совершенствование регламентации труда, сокращение нерационального использования рабочего времени и устранение перегруженности производства, приведение конечного продукта труда в соответствие с уровнем средней заработной платы наемных рабочих, и обеспечивается рациональное использование трудовых ресурсов с учетом сокращения административного персонала и эффективного распределения обязанностей, сокращения доли вспомогательного персонала, сокращения штатной службы и высвобождения высококвалифицированного персонала.

Предложение, выносимые на защиту:

- раскрыто взаимосвязь терминов «человеческие ресурсы», «трудовой потенциал», «человеческий капитал» и «трудовые ресурсы».

- определены и представлены показатели эффективности использования трудовых ресурсов в рамках предприятия, отрасли, региона и национальной экономики.

- установлено, что в условиях Республики Таджикистан предпочтительным считается опыт стран Китая и Японии по эффективному использованию трудовых ресурсов.

- разработан коэффициент чувствительности изменения трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения, на основе которого можно правильно оценить влияние демографического фактора.

- в целях устранения причин неполного использования трудовых ресурсов в национальной экономике устанавливается применение индустриализации занятости трудовых ресурсов.

- определены приоритетные направления профессионального развития трудовых ресурсов, что предполагает подготовку специалистов в учебных заведениях с учетом потребностей различных отраслей национальной экономики.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в научном развитии исследований трудовых ресурсов путем разработки методологических обоснований их рационального использования в отраслях национальной экономики и обоснования наличия и полного использования имеющегося потенциала для максимального использования трудовых ресурсов и с учетом особенностей индустриальной экономики, аграрной и реализации новых задач по обеспечению устойчивого развития. Практическая значимость исследования выражается в использовании всех возможностей национальной экономики для эффективного использования трудовых ресурсов в условиях реализации государственных программ социально-экономического развития.

Теоретико-методические и практические результаты диссертационного исследования могут быть использованы в процессе обучения для подготовки бакалавров, магистров и докторантов к изучению специальных предметов, таких как «Рынок труда», «Управление персоналом» и другие.

Степень достоверности результатов исследования. Соискатель определил тему диссертации, ее цель и задачи в соответствии с логическим планом исследования и использовал методологию, основанную на исследованиях ученых в данной области, для анализа особенностей и факторов повышения эффективности использования трудовых ресурсов в области народного хозяйства. Публикации автора в научных журналах подтверждают достоверность проведенного исследования. Выводы, рекомендации и результаты теоретических исследований диссертанта базируются на использованных современных методах.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации соответствует следующим пунктам Паспорта к перечню специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 08.00.12 - экономика труда: (Утверждено решением коллегии ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 25 мая 2023 года № 6), особенно в частях 2 Трудовые ресурсы как важный фактор экономического развития и его экономической и социальной эффективности;

4. Количественная и качественная характеристика трудовых ресурсов; 10. Производительность и эффективность труда, методы измерения, факторы влияния и ресурсы роста; 13. Регулирование социально-трудовых отношений; влияние социально-трудовых отношений на развитие экономики и ее отраслей.

Личный вклад соискателя в исследовании. Диссертация является самостоятельной научно-исследовательской работой автора. Соискателем обосновывается актуальность темы с точки зрения теории экономики труда, устанавливаются цель и вопросы исследования, а также на основе разработки теоретико-методологических ситуаций необходимость использования потенциала отраслей экономики для эффективного использования трудовых ресурсов, и пути повышения эффективности использования трудовых ресурсов в направлении развития отраслей представлены различные экономические и научные исследования по совершенствованию государственного регулирования использования трудовых ресурсов для реализации.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные пункты и содержание диссертации представлены автором и обсуждены на международной научно-практической конференции – “Развитие цифровых технологий в современных условиях”, посвященная “Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования” (г. Душанбе, 27-28 декабря 2022 г.) в Таджикском государственном университете коммерции.

Публикации по теме диссертации. По результатам исследования опубликованы 8 научных статей объемом 2,05 п.л., в том числе 3 статьи в изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 3-х глав, заключения, в том числе, 29 таблиц, 24 рисунков и представлена на 185 страницах печатного текста.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении определяются значимость темы диссертации, уровень исследования научной темы, цель, задачи, объекты и предметы, гипотеза исследования, а также сведения о теоретических и методологических основах диссертации. исследование, источники данных, научная новизна исследования, вопросы защиты, теоретическая и практическая значимость исследования, уровень достоверности результатов исследования, соответствие диссертации паспорту научной специальности, показаны личный вклад соискателя ученой степени в исследование, утверждение и внедрение результатов диссертации, публикации по теме диссертации, а также структура и объем диссертации.

В первой главе «Теоретические основы эффективного использования трудовых ресурсов» изучаются и исследуются социально-экономическая природа трудовых ресурсов, основные показатели эффективного использования трудовых ресурсов и зарубежный опыт эффективного использования трудовых ресурсов.

Анализ терминов «трудовые ресурсы», «человеческие ресурсы», «трудовой потенциал» и «человеческий капитал» показывает, что между ними существуют так и различия (отличие), как и единство.

Единство этих терминов выражается в том, что все они неотделимы от своего владельца - человека. Человеческие ресурсы, несомненно, относятся к общей численности населения страны, что отражает богатство нации. Трудовой потенциал связана с носителем рабочей силы, т. е. человеком, и часто устанавливается на уровне отдельного предприятия, так как это понятие представляет собой произведение количества занятого труда и рабочего времени. Человеческий капитал имеет прямое отношение к формированию различных способностей людей. Состав человеческого капитала определяется как определенное финансирование повышения уровня квалификации, образования, трудовых навыков и различных способностей. Трудовые ресурсы представляют собой численность экономически активного населения страны и задаются как ресурсный показатель (на определенный момент времени). Иными словами, трудовые ресурсы выступают как часть населения страны, имеющая возможность участвовать в процессе общественного воспроизводства в течении определенного периода времени или временно не участвующая по разным причинам (готовая к вовлечению в процесс общественного воспроизводства), а также с количественными показателями и описывается качественно.

Показатели трудовых ресурсов определяются характером их воспроизводства в современных условиях. Трудовые ресурсы в процессе своего развития проходят несколько стадий воспроизводства: процесс производства (формирования), распределения (перераспределения), обмена и потребления (использования). В процессе воспроизводства трудовых ресурсов особое внимание уделяется стадии формирования, поскольку основным показателем этой стадии, с точки зрения народного хозяйства, является удовлетворение потребностей общественного производства и его отраслей с необходимым количеством и определенным качеством трудовых ресурсов. Наряду с этой начальной частью этапа формирования трудовых ресурсов выходит нормальное воспроизводство населения, т. е. непрерывный процесс воспроизводства поколений.

По нашему мнению, понятие трудовых ресурсов вместе с природными, производственными, информационными, финансовыми и другими ресурсами является основным элементом производства общественных благ. В целом трудовые ресурсы - это та часть населения страны, которая обладает определенными качественными характеристиками и полностью используется в процессе общественного производства, а часть его временно не участвует в процессе производства товаров и услуг по разным причинам.

Теоретический анализ показывает, что в экономической литературе и экономическом опыте показателем эффективности использования трудовых ресурсов на уровне предприятия является также конечный продукт труда, который проявляется как изменение общего объема производства при изменении трудового ресурса на единицу продукции изменяется при неизменной величине производственного капитала.

Таблица 1. - Показатели эффективного использования трудовых ресурсов

Показатели	Метод расчета	Результаты и выводы
Производительности труда	$P_T = \frac{ПТ}{ЧЗ}$	Определение обработки производственной продукции одним работником
Производительность труда в денежном выражении	$P_{ТД} = \frac{ПТ_Д}{ЧЗ}$	Определение обработки продукции производства в денежном выражении одним работником
Трудоёмкость	$T_{\bar{e}} = \frac{ЧЗ}{ПТ}$	Определение рационального использования трудовых ресурсов в производстве
Конечный продукт труда	$КПТ = \frac{\Delta ПТ}{\Delta ЧЗ}$	Определение эффективности использования дополнительной единицы трудовых ресурсов
Конечный продукт труда в денежном выражении	$КПТ_Д = \frac{\Delta ПТ_Д}{\Delta ЧЗ}$	Определение эффективности использования дополнительной единицы трудовых ресурсов в денежном выражении
Эластичность выпуска труда	$\epsilon_{ЧЗ}^{ПТ} = \frac{КПТ}{ПТ}$	Установление необходимого количества трудовых ресурсов для производства

Составлено автором.

Еще одним показателем, показывающим эффективность использования трудовых ресурсов, является эластичность объема производства продукции на основе труда. Эластичность производства по труду показывает процентное изменение объема производства в результате изменения объема трудовых ресурсов на один процент. Этот показатель равен отношению конечного продукта труда к производительности труда. Стоит подчеркнуть, что относительное изменение объема производства определяется соотношением конечного продукта труда и производительности труда. Как видно из табл. 1, в современных условиях эффективное использование трудовых ресурсов дополняется показателями конечного продукта труда и эластичностью выпуска продукции трудом.

Следует подчеркнуть, что для обеспечения эффективного использования трудовых ресурсов необходимо учитывать группу факторов, влияющих на производительность труда (рис. 1.).

Следует подчеркнуть, что показатели эффективности использования предоставленных трудовых ресурсов на основе ресурсных, затратных, стоимостных, конечных и эластичных соотношений позволяют принимать качественные и всесторонне правильные решения на уровне предприятий, отраслей, регионов и национальной экономики. Здесь необходимо обратить внимание анализу изменений этих показателей, поскольку такой подход направлен на эффективное использование трудовых ресурсов.

Таким образом, установлено, что один из необходимых стратегических рычагов всех предприятий, отраслей, регионов и национальной экономики, который может быть получен за счет оптимального использования трудовых

ресурсов, обязательно предполагает повышение квалификации и уровня образованности трудовых ресурсов.

Рисунок 1. Факторы, влияющие на производительность труда

В отношении эффективного использования трудовых ресурсов с учетом производительности труда особое значение имеет изучение зарубежного опыта. В частности, считается необходимым проанализировать методы оценки эффективности использования трудовых ресурсов и стимулирования производительности труда для сравнения и выбора ее предпочтительного направления. В большинстве стран мира бытует мнение, что эффективное использование трудовых ресурсов и тем самым повышение производительности труда является источником повышения уровня жизни населения. Поэтому в эффективном использовании трудовых ресурсов в мировом опыте на первый план выходят различные направления расчета и анализа производительности труда.

В мировом опыте заслуживает внимания изучение особенностей эффективного использования трудовых ресурсов в странах Евросоюза. Например, в регионах Евросоюза, согласно исследованиям ученых этих стран, основным условием повышения эффективности использования трудовых ресурсов является инновационная активность, а необходимость учета исторических предпосылок формирования отмечается современная система трудовых отношений и производительности труда. В странах Евросоюза широко распространена деятельность профсоюзов, которые влияют на показатели производительности труда на предприятиях (рост за счет мотивации работников). Опыт влияния на производительность труда через профсоюзы имеет краткосрочный эффект и лишь способствует развитию квалифицированной занятости. На формирование показателей производительности труда влияет и политическая ситуация. В результате тесного взаимодействия работодателя и профсоюзов устраняются недоразумения между работниками и работодателями,

обеспечивается эффективное использование трудовых ресурсов за счет взаимного сотрудничества.

С точки зрения эффективного использования трудовых ресурсов интересен опыт Китая, так как эта страна стала самой развитой страной мира по темпам экономического развития. Использование трудовых ресурсов в Китае в первую очередь обеспечивается за счет повышения производительности труда. Трудовые ресурсы в этой стране выступают главным фактором обеспечения экономического развития. Также в этом направлении особое внимание уделяется увеличению количества ресурсов и активизации капитала для повышения квалификации работников и разработки новых технологий, повышения компетентности сотрудников. Иными словами, повышение эффективности использования труда обеспечивается на основе повышения знаний, умений и навыков. Следует подчеркнуть, что неуклонный рост производительности труда зависит не только от успешности той или иной отрасли хозяйства, но и от многих факторов, среди которых наиболее необходимым является способ организации труда, способ расчета количественных и качественных показателей, реализация программ и др. меры государственной поддержки эффективной занятости и др.

Вторая глава диссертации посвящена анализу «Состояние использования трудовых ресурсов в экономике Республики Таджикистан» - факторы формирования трудовых ресурсов в Республике Таджикистан, использование трудовых ресурсов в экономика и оценка показателей использования трудовых ресурсов.

Методом сравнительно-статистического анализа определено, что за период с 1991 по 2021 года доля работающего населения в общей численности населения увеличилась с 46,8% до 59,6%, что связано с тем, что население старше трудоспособного возраста в большей степени оказал существенное влияние на общую численность населения, которая претерпела ряд изменений за анализируемый период. Поэтому для оценки влияния демографической ситуации Республики Таджикистан на формирование трудовых ресурсов считаем необходимым рассчитать ощущения изменения трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения в рамках исследования. Коэффициент чувствительности к изменению трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения можно рассчитать по следующей формуле:

$$E_L^A = \frac{\Delta L\%}{\Delta N\%} \quad (1)$$

здесь: E_L^H – коэффициент чувствительности изменения трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения; $\Delta L\%$ - изменение трудовых ресурсов в процентах по сравнению с прошлым годом; $\Delta N\%$ - изменение численности населения в процентах по сравнению с предыдущим годом .

Следует подчеркнуть, что показатель данного коэффициента в случае, если он больше 1, свидетельствует о большом ощущении изменения количества трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения, а когда показатель коэффициента меньше 1, свидетельствует о низком ощущении изменения численности трудовых ресурсов в зависимости от изменения

численности населения, о чем свидетельствует население. Тенденция изменения данного коэффициента рассчитана в таблице 2.

Таблица 2 - Изменение коэффициента чувствительности к изменению трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения

Годы	Показатели		
	$\Delta L\%$	$\Delta N\%$	E_L^H
2000	2	0,8	2,5
2005	3,1	1,8	1,7
2010	2,1	2,7	0,8
2015	2,6	2,4	1,1
2016	2,2	2,2	1,0
2017	2	2,2	0,9
2018	1,9	2,2	0,9
2019	1,7	2,1	0,8
2020	1,9	2,1	0,9
2021	1,8	1,7	1,1

Рассчитано по Таджикистану: 30 лет Государственной независимости // Статистический сборник, Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. С. 52-55. Ежегодная статистика Республики Таджикистан 2022. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе 2022.414 с. С. 29.

Из анализа данных табл. 2 видно, что в 2000 и 2005 гг. показатель коэффициента чувствительности изменения трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения больше 1, а прирост численности трудовых ресурсов показывает большую чувствительность из-за увеличения численности населения. В 2017-2020 годах показатель коэффициента чувствительности изменения трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения меньше 1, что свидетельствует о низкой чувствительности. Только в 2021 году показатель данного коэффициента увеличился с 1. А показатель коэффициента менее 1 в последние годы свидетельствует о том, что в структуре населения увеличилась численность молодежи моложе трудоспособного возраста, что привело к уменьшению численности трудовых ресурсов. Независимо от этих показателей, Республика Таджикистан характеризуется как страна с избыточными трудовыми ресурсами. Все вышеизложенное позволяет отметить, что главным фактором формирования трудовых ресурсов является прежде всего рост населения.

В диссертации отмечается, что на уровне национальной экономики эффективность использования трудовых ресурсов определяется в первую очередь уровнем занятости и уровнем безработицы. При определении уровня занятости и уровня безработицы в использовании трудовых ресурсов следует учитывать, что в официальных статистических данных представлена численность безработных, официально зарегистрированных в государственной службе занятости. Но не секрет, что кроме зарегистрированных безработных есть и безработные, официально не зарегистрированные и фактически не обеспеченные работой. Поэтому при анализе показателей безработицы в использовании трудовых ресурсов необходимо учитывать численность населения, зарегистрированного как официально безработный, и незарегистрированного

безработного вместе. Методологические проблемы возникают при определении уровня реальной безработицы в экономике. По официальным данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, за 1991-2021 годы уровень безработицы, публикуемый в сборнике статистики, не превышает 3%. Данный показатель не соответствует реальной ситуации использования трудовых ресурсов. Такая ситуация тесно связана с культурой граждан, поскольку большинство трудовых ресурсов, оказавшихся безработными, не обращаются в органы занятости для постановки на учет в качестве безработных. Понятно, что увеличение численности трудовых ресурсов может способствовать развитию национальной экономики в той же ситуации, если темпы роста новых рабочих мест выше темпов роста населения. Но в действительности таких условий добиться крайне сложно.

С учетом данных отечественных ученых и принимая во внимание нормальную безработицу на уровне 9%, а реальную безработицу на уровне 32% с использованием закона Окена циклической безработицы, возможный ВВП и ВВП, не произведенный за счет циклической безработицы в период с 1991 по 2021 гг. При осуществлении такого расчета объем ВВП разных лет рассчитывался в инфляционном ключе со сравнительными ценами 2021 года, а показатель коэффициента А. Окена был выбран на уровне 2%. Если дефицит ВВП из-за циклической безработицы в 1991 году составил 47605,3 млн сомони, то в 2021 году этот показатель равнялся 84257,3 млн сомони. По такому сравнительно-статическому анализу видно, что в экономике Республики Таджикистан из-за отсутствия полного включения трудовых ресурсов в общественное производство реальный ВВП находится на значительно более низком уровне, чем возможный ВВП. В целях устранения причин неполного использования трудовых ресурсов в национальном экономике считаем необходимым использовать индустриализацию использования трудовых ресурсов. Расширение объемов промышленного производства и индустриализация использования трудовых ресурсов повысят общую потребность населения и окажут практическую помощь в реализации четвертой общенациональной цели - быстрой индустриализации страны. В результате реализации вышеуказанных мероприятий производственная цепочка будет вращаться таким образом, что производители будут направлять часть прибыли на расширение своей производственной деятельности и способствовать стимулированию занятости трудовых ресурсов. При этом следует иметь в виду, что для обеспечения эффективного использования трудовых ресурсов недостаточно только увеличения количества рабочих мест. Поэтому при расширении объемов промышленного производства наряду с увеличением использования трудовых ресурсов должны быть приняты меры по повышению их производительности и профессионализма работников. Указанные меры становятся эффективными только в том случае, если использование трудовых ресурсов наряду с расширением промышленного производства совпадает с повышением уровня благосостояния населения на основе развития производительности труда и обеспечения эффективной занятости.

В диссертации определена тенденция изменения производительности труда на макроэкономическом уровне, согласно которой с 1991 по 1997 года этот показатель снижается, а с 1998 по 2015 года показывает оживление. С 2016 года производительность труда в национальной экономике Республики Таджикистан повышается. Относительный анализ показывает, что переработка ВВП на душу населения, занятого в экономике, в 1997 г. равнялась 33,2% к 1991 г., а снижение составило 66,8%. Такое снижение производительности труда в национальной экономике происходило до 1997 г., а с 1998 г. оно увеличивается. Следует отметить, что производительность труда на макроэкономическом уровне в 2017 году несколько увеличилась по сравнению с 1991 года, и с этого года наблюдается ее устойчивый рост. В 2021 году этот показатель по сравнению с 1991 года составил 125,5%. В целом тенденция изменения производительности труда на макроэкономическом уровне (ВВП на единицу занятого труда) представлена на рисунке 2

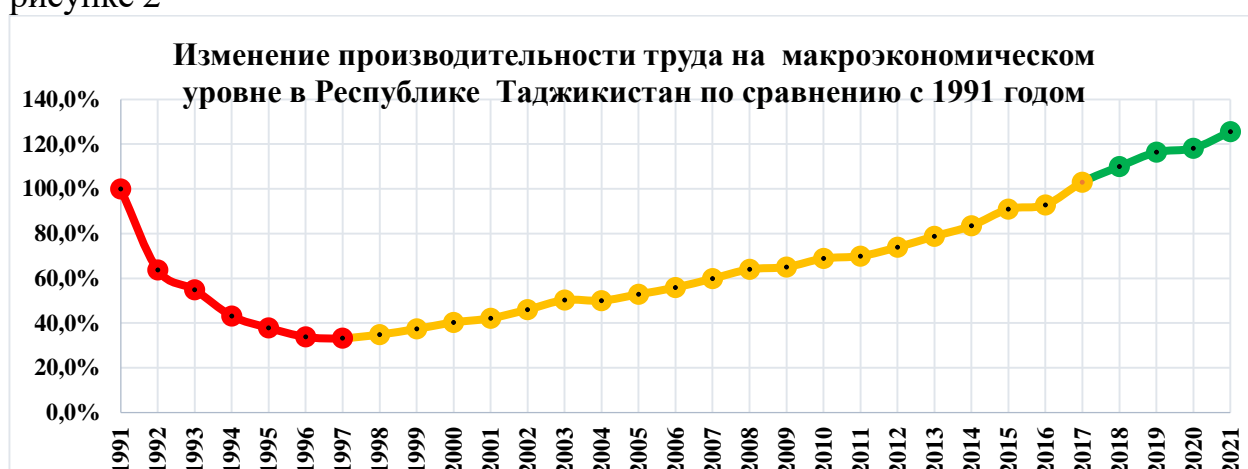

Рисунок 2. Тенденция изменения производительности труда на макроэкономическом уровне в Республике Таджикистан по сравнению с 1991 г.

Анализ данных рисунка 2 свидетельствует о том, что за последние годы эффективность использования трудовых ресурсов в стране повысилась и демонстрирует непрерывный рост. Стоит подчеркнуть, что, несмотря на такое увеличение, использование трудовых ресурсов требует их совершенствования

Анализы доказывают, что производительность труда в промышленности страны повышается в результате повышения трудоемкости и использования современных технологий производства. Для того чтобы тенденция изменения производительности труда в отрасли была более наглядной, на рисунке 3 такие изменения представлены в виде графики.

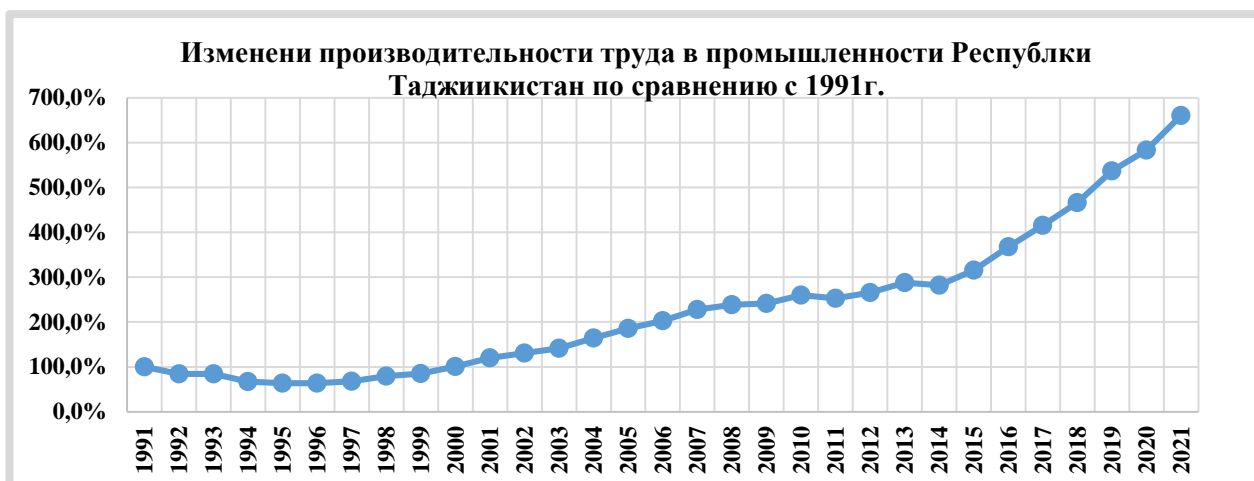

Рисунок 3. Тенденция изменения производительности труда в промышленности Республики Таджикистан по сравнению с прошлым годом.

По рисунку 3. видно, что производительность труда в промышленности Таджикистана имела тенденцию к снижению с 1991 по 1996 г., а с 1997 по 2000 г. наблюдалось восстановление данного показателя, а с 2001 г. наблюдается промышленность. В частности, необходимо отметить период с 2014 по 2021 год, что на данном этапе рост производительности труда в отрасли обеспечивался среднегодовым темпом 13%. Отсюда можно сделать вывод, что по показателю производительности труда использование трудовых ресурсов в промышленности национальной экономики находится на достаточном уровне. Рост производительности труда на фоне снижения количества трудовых ресурсов, используемых в отрасли промышленности национальной экономики, свидетельствует о том, что помимо роста производительности труда в этой сфере возросла и трудоемкость. Так как за аналитический период количество трудовых ресурсов, работающих в промышленности, уменьшилось в 2,5 раза, производительность труда увеличилась в 6,6 раза, а общий объем промышленной продукции увеличился в 2,6 раза.

По сравнению с промышленностью, в аграрном секторе страны производительность труда имеет тенденцию к увеличению в условиях увеличения использования количества трудовых ресурсов. Количество работников, занятых в этой области с 1991 по 2021 года, имеет тенденцию к увеличению. Если в 1991 году в сфере сельского хозяйства было 881 000 трудовых ресурсов, то в 2021 году этот показатель достигал 1 535 300 человека. Наряду с увеличением количества трудовых ресурсов, используемых в этой сфере, повысилась и производительность труда, составившая в 2021 году 25903,3 сомони, что на 127,8% больше, чем в 1991 году. Согласно расчетным данным, наибольшая продуктивность в этой сфере приходится на 2020 год, которая составила 27 048,6 сомони и увеличилась на 133,5% по сравнению с 1991 годом. В целом тенденция изменения производительности труда в сфере сельского хозяйства по Республике Таджикистан представлена на рисунке 4.

Рисунок 4. Динамика изменения производительности труда в аграрном секторе Республики Таджикистан по сравнению с 1991 годом (составлено по таблице 2).

Из рисунка 4 видно, что низшая точка роста производительности труда в сфере сельского хозяйства соответствует 1997 году. Начиная с 1998 г. наблюдается оживление этого показателя. Стоит отметить, что в 2016 году анализируемый показатель сравнялся с показателем 1991 года. Отсюда становится ясно, что для восстановления уровня производительности труда в сельском хозяйстве до уровня 1991 года понадобилось 25 лет. С 2016 года наблюдается рост производительности труда в данной сфере (за исключением 2021 года, когда производительность труда в сфере сельского хозяйства несколько снизилась по сравнению с 2020 годом). В большинстве созданных хозяйств доля ручного труда очень велика, и это сказывается на производительности труда в этой сфере. Кроме того, отметим, что в действительности рабочее время трудовых ресурсов, занятых в сельском хозяйстве, больше, и, к сожалению, не все оно учтено. В посевно-уборочный период рабочий день сельскохозяйственных рабочих длится с утра до вечера, достигая весной, летом и частью осени до 14 часов в сутки.

Для точного определения потребности в привлечении дополнительных трудовых ресурсов в анализируемых отраслях считается необходимым рассчитать и проанализировать показатель конечного продукта труда и эластичность выпуска продукции по труду. В таблице 3 рассчитаны конечные продукты труда на уровне национальной экономики, промышленности и сельского хозяйства.

Таблица 3 - Изменения конечного продукта труда в народном хозяйстве, промышленности и сельском хозяйстве РТ (сомони)

отрасли	годы					
	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Национальная экономика	209575	99031,8	210171	126744	69202,3	243157
промышленность	79422,5	488428,6	1048800	3589400	27414000	4942700
сельское хозяйство	77926,7	7217,6	462300	44747,6	183306	154227

Рассчитано автором.

Анализ данных табл. 3 показывает, что тенденция изменения конечного продукта труда в национальном экономике, промышленности и сельском хозяйстве не имеет определенной направленности и повторяет спад и подъем. Несмотря на отсутствие четкой тенденции изменения конечного продукта труда в денежном выражении, из этой таблицы видно, что в последние годы величина этого показателя в промышленности страны находится на высоком уровне по сравнению с показателями национальном экономике и сельского хозяйства. Из этого следует,

что дополнительная единица труда, используемая в промышленности, является более производительной, чем в сельскохозяйственном секторе, и оказывает большое влияние на рост показателей как отрасли, так и национальной экономики. Кроме того, увеличение единицы труда, используемого в сельскохозяйственном секторе в аналитическом периоде, способствует увеличению общего объема производства в секторе. Однако размер конечного продукта труда в промышленности по сравнению с размером этого показателя в сельском хозяйстве составил в 2000 г. 1,02 раза, в 2005 г. - 67,7 раза, в 2010 г. - 2,23 раза, в 2015 г. - 80,2 раза, в 2020 г. - 149,6 раза и 2021 год в 32 раза больше. Из такого анализа становится ясно, что дополнительная единица трудового ресурса, привлекаемая в промышленность, имеет более высокий приоритет, чем та, которая задействована в аграрном секторе. Эти утверждения также можно оценить, определив эластичность выпуска по труду. Эластичность выпуска по труду рассчитывается по формуле 2 и используется в основном для определения необходимого количества трудовых ресурсов для производства.

$$\varepsilon_{\text{ЧН}}^{\text{ПТ}} = \frac{\text{КПТ}}{\text{ПТ}} \quad (2)$$

здесь где: $\varepsilon_{\text{ЧН}}^{\text{ПТ}}$ – эластичность производства по труду; КПТ – конечный продукт труда в денежном выражении; ПТ – производительности труда.

В таблице 4 мы рассчитали индекс эластичности выпуска по труду на уровне национальной экономики, промышленности и сельского хозяйства страны.

**Таблица 4 - Эластичность выпуска продукции трудом в национальном
экономики, промышленности и сельском хозяйстве РТ**

отрасли	годы						
	2000	2005	2010	2015	2020	2021	Миёна
Национальная экономика	16,7	6	9,8	4,5	1,9	6,2	7,5
Отрасли промышленности	1,1	3,8	5,9	16,5	18,2	10,9	9,4
Сельскохозяйственный сектор	8,5	0,6	18,3	2,3	6,8	6	7,1

Расчёт автора по таблицам 2.7; 2.8; 2.9; 2.11.

Данные табл. 4 показывают, что эластичность выпуска по труду в народном хозяйстве с 2000 по 2021 г. в среднем составила 7,5 ед., в промышленности - 9,4 ед., в сельском хозяйстве - 7,1 ед. Наибольшая эластичность в сфере сельского хозяйства соответствует 2010 г. и равна 18,3, что свидетельствует о том, что за период увеличение использования трудовых ресурсов на 1% увеличило общий объем производства в этой сфере на 18,3%. Наивысший показатель эластичности выпуска по труду в отрасли соответствует 2020 г., который равен 18,2. В сельскохозяйственном опыте выделяют три этапа динамики объема продукции труда. Первый этап подразумевает связь между изменением конечного продукта труда и производительностью труда, где величина конечного продукта труда больше величины производительности труда. В этом случае эластичность выпуска по труду больше 1, а использование дополнительных трудовых ресурсов обеспечивает прирост выпуска в размере более 1 процента. То есть на данном этапе

повышается производительность труда. В таком случае расширение объемов производства дает положительный эффект. На втором этапе конечный продукт труда меньше производительности труда, а увеличение количества задействованных в производстве трудовых ресурсов на 1% приводит к увеличению объема выпуска продукции в объеме менее 1%. Третий этап определяется отрицательным влиянием конечного продукта труда и производительности труда. В таком случае увеличение резерва рабочей силы не имеет экономического смысла. Потому что его увеличение не способствует увеличению производства, а ведет к его уменьшению.

В третьей главе диссертации «Основные направления повышения использования трудовых ресурсов» - рассматривается профессиональное развитие трудовых ресурсов в современных условиях и обозначены основные направления повышения производительности трудовых ресурсов и совершенствования системы государственного регулирования их использования трудовых ресурсов.

Трудовые ресурсы, независимо от их использования в различных отраслях национальной экономики, нуждаются в профессиональном развитии. Относительно необходимости профессионального развития трудовых ресурсов принято Послание Основателя национального мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона в Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики» от 23 декабря 2022 года: «Создание рабочих мест и полный охват населения занятостью является первостепенной задачей всех ветвей государственной власти, каждого руководителя государственных структур и органов, и предприниматели. К 2026 году правительство страны должно использовать все возможности для привлечения граждан старше 18 лет, не имеющих каких-либо профессий и навыков, а также для обеспечения самозанятости населения³. На основе этих утверждений необходимо установить направления развития рабочих навыков трудовых ресурсов в стране.

Проведенный анализ доказывает, что в 2020 году в стране в структуре перехода работников с профессиональной подготовки, повышения квалификации и накопления опыта доля специалистов работников выше, чем других категорий работников. Для подтверждения этих утверждений методом сравнительно-статистического анализа на рисунке 5 представлены сведения о профессиональной подготовке кадров, повышении квалификации и стажа работы в сферах экономики за 2015 и 2020 годы. На основе анализа относительных данных в диаграммах, представленных на этих рисунках, видно, что сфера образования находится на более высоком уровне в плане профессиональной подготовки кадров, повышения квалификации и создания опыта, чем другие отрасли экономики. Наиболее тревожная ситуация в строительной отрасли. В этой сфере профессиональной подготовкой кадров, повышением квалификации и обучением в 2020 году охвачено всего 2 человека, что вызывает крайнюю тревогу. Также необходимо

³ Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики » 23.12.2022.

отметить по основным производственным отраслям национальной экономики, промышленности и сельского хозяйства, что если в сфере профессиональной подготовки кадров, повышения квалификации и обучения в 2015 году было охвачено 3955 человек, то этот показатель уменьшится до 2215 человек в 2020 г.

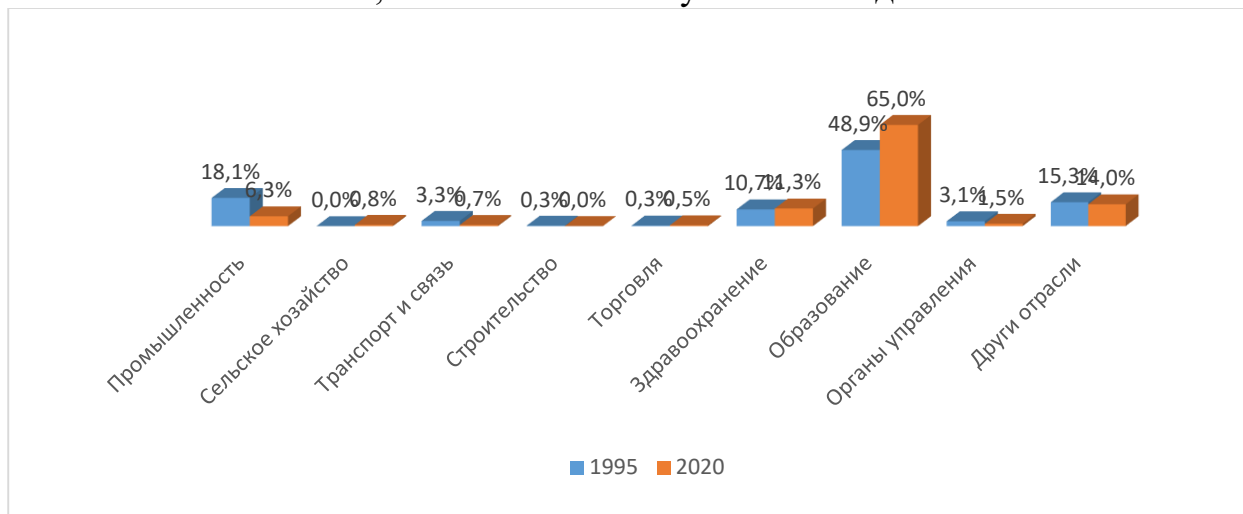

Рисунок 5. Структура профессиональной подготовки кадров, повышения квалификации и приобретения опыта в сферах экономики в 2015 году.

Источник: Рынок труда в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2022. 345 с. С. 159.

По этой причине удельный вес отрасли в профессиональной подготовке кадров, повышении квалификации и формировании опыта в 2020 году снизился до 6,3%. В сфере сельского хозяйства в 2015 году профессиональной подготовкой кадров, повышением квалификации и приобретением опыта никто не занимался, и только в 2017 году деятельность в этом направлении была начата. В целом удельный вес данной сферы в общем объеме профессиональной подготовки кадров, повышения квалификации и накопления опыта в 2020 году достиг 0,8%.

Поэтому основной инструмент обеспечения профессионального развития трудовых ресурсов может способствовать росту общественного производства и в то же время выступать стабильной основой повышения эффективности использования трудовых ресурсов.

Следует отметить, что коллективная деятельность трудовых коллективов должна быть направлена на повышение производительности труда работников. Такого рода действия проявляются через рациональное руководство и эффективность трудовой деятельности. В ходе исследования этих вопросов и их успешного решения необходимо выявить основные направления повышения производительности труда. Учитывая это, на рисунке б. показаны основные направления повышения производительности труда с точки зрения теоретических и практических исследований.

Республика Таджикистан имеет дело в первую очередь с растущими трудовыми ресурсами, часть которых используется в экономике страны, а определенная часть направляется в трудовую миграцию в поисках работы. Безусловно, такая ситуация влияет на рынок труда страны.

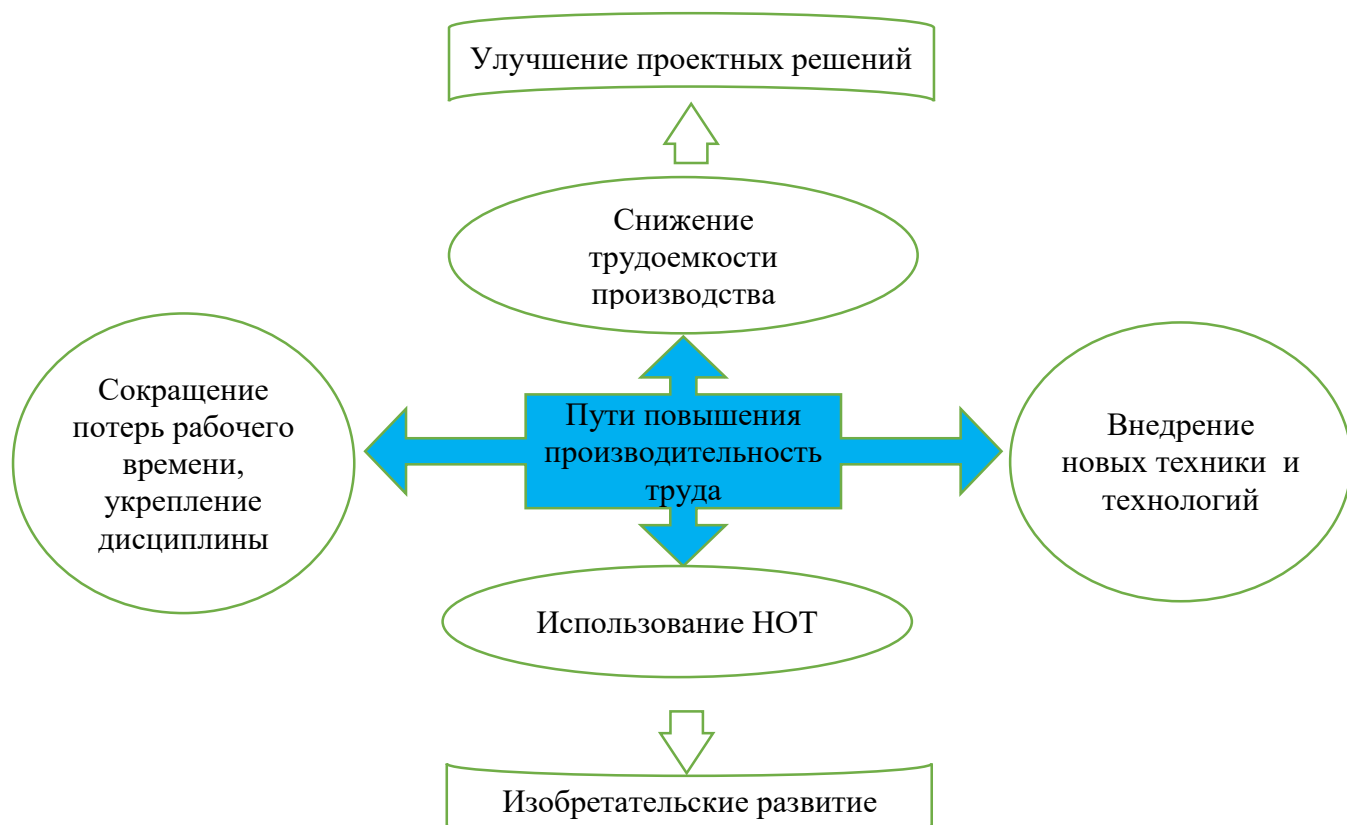

Рисунок 6. Основные направления повышения производительности труда (разработано автором)

Здесь речь идет о соотношении спроса и предложения на трудовые ресурсы, при котором в ходе проведения рыночных реформ в стране происходит превышение предложения труда над спросом на него. На текущую ситуацию указывает нагрузка безработного населения на заявленную вакансию (таблица 6).

Таблица 6. - Спрос и предложение рабочей силы на рынке труда Республики Таджикистан (на конец года, чел.)

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Лица, не занимающиеся трудовой деятельностью, ищущие работу, состоящие на учете в государственной службе занятости (предложение рабочей силы)	72521	77349	79619	92631	106542	103457	106262
Заявление предприятий о потребности в работниках (потребность в рабочей силе)	7275	9224	7998	8982	10201	9416	12667
Количество безработных, подавших заявление на вакансию	10	8,4	10	10,3	10,4	11	14

Источник: Рынок труда в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2022. 345с. С. 143.

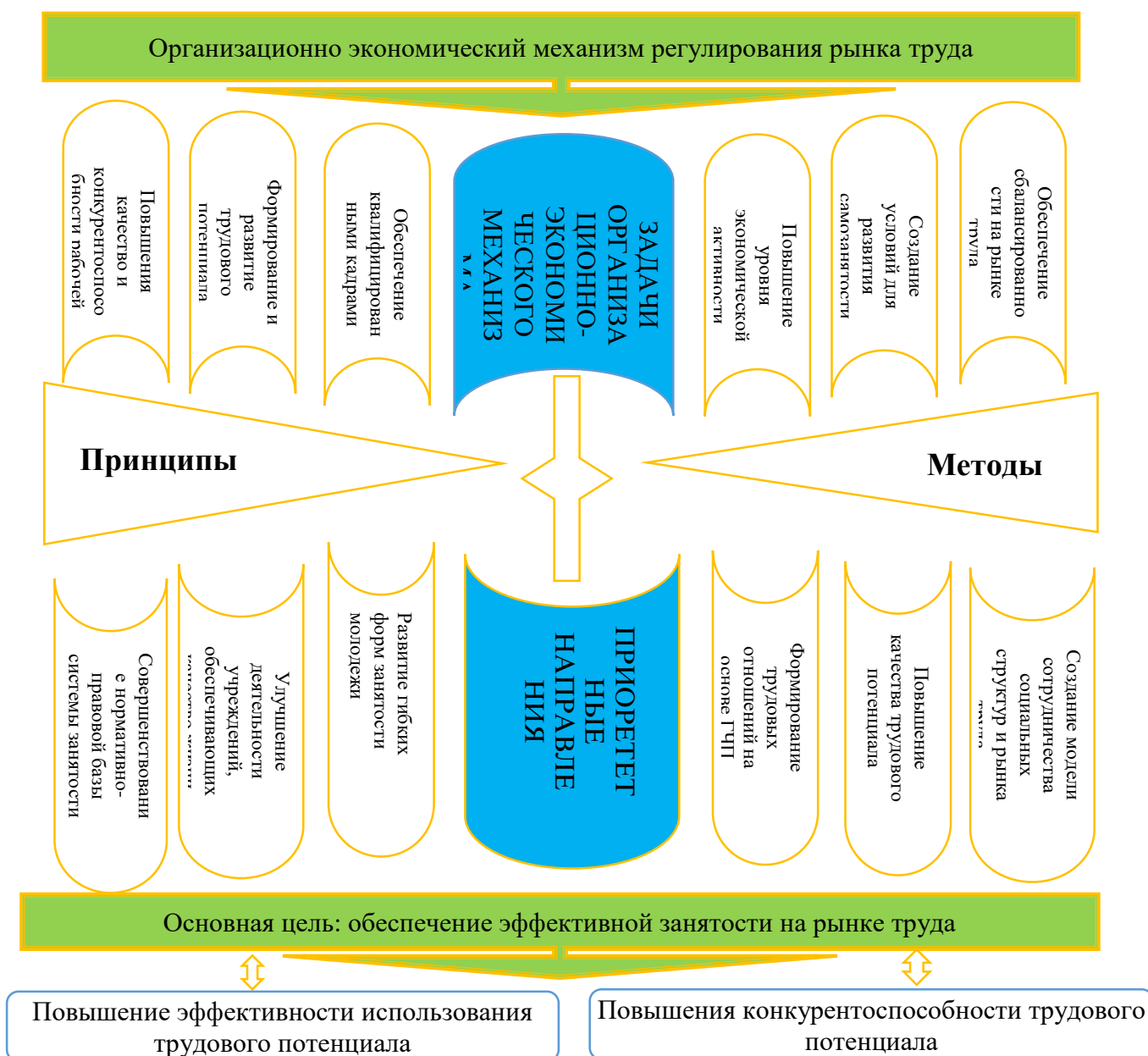

Рисунок 7. Совершенствование механизма повышения использования трудовых ресурсов (разработано автором).

Важно разработать модель или нормативный механизм совершенствования рациональной системы использования трудовых ресурсов (рис. 7.). Целью разработки данного механизма является обеспечение эффективной занятости на рынке труда. При этом при разработке данного механизма с учетом принципов и методов были определены задачи организационно-экономического механизма и приоритетные направления.

Из данных таблицы 6 видно, что в 2015 г. количество безработных, востребованных на одно вакантное место, составляет 10, в 2016 г. – 8,4, в 2017 г. – 10, в 2018 г. – 10,3, в 2019 г. – 10,4, в 2020-11 и 2021 - 14 человек равны. Такое превышение предложения рабочей силы над спросом определяется численностью безработных, зарегистрированных в государственной службе занятости. Однако соотношение всех безработных к заявлениям предприятий о востребованности работников следующее: в 2015 г. – 367,6, в 2016 г. – 302, в 2017 г. – 358,4, в 2018 г.

– 328,3, в 2019 г. – 294,8, в 2020 г. – 326, 2021 – 242⁴. В связи с этим необходимо разработать и внедрить порядок оформления целевых программ для максимального и эффективного использования трудовых ресурсов. Ситуация, представленная в таблице 3.10, еще раз доказывает, что вновь созданные негосударственные предприятия работают с небольшим количеством трудовых ресурсов. Усилия органов государственной власти не направлены на комплексный подход, а носят межведомственный характер, поэтому доля государственных предприятий в потребности в дополнительной рабочей силе находится на высоком уровне.

В экономической науке распространено мнение, согласно которому добавленная стоимость создается трудом. В связи с этим можно сказать, что для оценки и определения приоритетного направления повышения эффективности государственного регулирования рационального использования трудовых ресурсов следует проанализировать производство прибавочной стоимости на уровне народного хозяйства.

Наши расчеты показывают, что если к 2030 г. численность трудовых ресурсов в различных отраслях народного хозяйства увеличить до 4000 тыс. человек, то ожидаемые показатели коренным образом изменятся (табл. 7).

Эффективность государственного регулирования использования трудовых ресурсов в условиях Республики Таджикистан может способствовать расширению производственных площадок, особенно промышленного производства, где производительность труда выше, чем в других отраслях. Поэтому для обеспечения максимального использования трудовых ресурсов, по крайней мере, на уровне 4 млн работающих с рабочими местами, и стимулирования производительной занятости до 2030 г. особое значение следует уделить решению двух взаимосвязанных вопросов: 1) обеспечение потребностей рынок труда с опытными трудовыми ресурсами; 2) способствовать снижению уровня безработицы на основе реализации программ подготовки и переподготовки кадров в отраслях национальной экономики.

В решении этих проблем определенную роль может сыграть поощрение развития предпринимательства в сферах национальной экономики, ведь государственная поддержка предпринимательства может способствовать обеспечению трудовых ресурсов достойными рабочими местами. В связи с этим необходимо, чтобы государство предоставляло различные льготы отечественным и иностранным предпринимателям, работающим внутри страны, для привлечения дополнительных трудовых ресурсов.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

1. Показатели трудовых ресурсов определяются характером их воспроизводства в современных условиях. В процессе своего развития трудовые ресурсы проходят несколько стадий воспроизводства: процесс производства (формирования), распределения (перераспределения), обмена и потребления

⁴ Ежегодная статистика Республики Таджикистан 2022. Статистическое агентство при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе- 2022. 415с. С. 80.

(использования). В процессе воспроизводства трудовых ресурсов особое внимание уделяется стадии формирования, поскольку основным показателем этой стадии, с точки зрения народного хозяйства, является удовлетворение потребностей общественного производства и его отраслей с необходимом количество и определенное качество трудовых ресурсов. В целом трудовые ресурсы - это та часть населения страны, которая имеет определенные качественные характеристики и полностью используется в процессе общественного производства, а часть временно не участвует в процессе производства товаров и услуг по разным причинам [1-М; 5-М].

2. В современных условиях эффективное использование трудовых ресурсов дополняется показателями конечного продукта труда и эластичность выпуска продукции трудом. Таким образом, установлено, что один из необходимых стратегических рычагов всех предприятий, отраслей, регионов и национальной экономики, который может быть получен за счет оптимального использования трудовых ресурсов, обязательно предполагает повышение квалификации и уровня образованности трудовых ресурсов. Результаты деятельности предприятий, отраслей, регионов и национальной экономики в целом находятся в прямой зависимости от уровня представленных показателей [2-М; 4-М].

3. Использование мирового опыта по эффективному использованию трудовых ресурсов на уровне хозяйствующих субъектов (предприятий), отраслей и национальной экономики требует определения задач управления трудовыми ресурсами. Эффективное использование трудовых ресурсов, формирование управленческой культуры персонала является основным фактором социальной устойчивости предприятий, отраслей и экономики страны, что в свою очередь обеспечивает устойчивое развитие [4-М; 8-М].

4. В условиях Республики Таджикистан темп прироста трудовых ресурсов выше темпа прироста населения. Расчет коэффициента чувствительности определялся для определения влияния естественного прироста населения на численность трудовых ресурсов, а также рассчитывался, в какой степени прирост населения влияет на прирост численности трудовых ресурсов. Основным фактором формирования трудовых ресурсов является прежде всего прирост населения [3-М; 5-М].

5. В целях устранения причин неполного использования трудовых ресурсов в народном хозяйстве считаем необходимым использовать индустриализацию использования трудовых ресурсов. В связи с этим расширение объема промышленного производства может способствовать сокращению трудовой миграции и эффективному использованию трудовых ресурсов в национальной экономике [1-М; 6-М].

6. Оценка и анализ эффективности использования трудовых ресурсов в основных производственных сферах национальной экономики позволяет обеспечить необходимость повышения эффективности использования трудовых ресурсов на основе развития отраслей экономики страны [2-М; 4-М].

7. Приоритетные направления профессионального развития трудовых ресурсов можно оценить следующим образом: оказание качественных образовательных услуг учреждениями среднего и высшего профессионального

образования; подготовка специалистов в образовательных учреждениях с учетом потребностей различных отраслей национальной экономики; охват безработного населения обучением различным профессиям в рамках подготовки и переподготовки кадров в организациях образования в кратчайшие сроки; учет требований рынка труда и особенностей отдельных отраслей национальной экономики при подготовке специалистов; подготовка специалистов разного уровня (среднее специальное и высшее образование) с учетом задач работодателей и в связи с этим интеграция учреждений профессионального образования с производителями [4-М; 7-М].

8. Факторы повышения производительности труда и эффективности использования трудовых ресурсов связаны и взаимообусловлены, поэтому их всестороннее и углубленное изучение позволяет добиться максимального эффекта при выборе основных направлений повышения этого показателя. Итак, в целом направления повышения производительности труда, о которых говорилось выше, при грамотном использовании могут способствовать таким экономическим показателям, как объем производства, темпы роста ВВП, повышать благосостояние населения [1-М; 2-М; 4-М].

9. Эффективность государственного регулирования использования трудовых ресурсов в условиях Республики Таджикистан может способствовать расширению производственных площадок, особенно промышленного производства, где производительность труда выше, чем в других отраслях. Поэтому для обеспечения максимального использования трудовых ресурсов, по крайней мере, на уровне 4 млн работников с рабочими местами, и стимулирования продуктивной занятости к 2030 г. особое значение следует уделить решению двух взаимосвязанных вопросов: обеспечение потребности рабочей силы рынок с ресурсами опытный работник; способствовать снижению уровня безработицы на основе реализации программ подготовки и переподготовки кадров в отраслях национальной экономики [2-М; 8-М].

Предложения по практическому использованию результатов исследования

1. В процессе воспроизводства трудовых ресурсов особое внимание уделяется этапу формирования, поскольку основным показателем этого этапа с точки зрения национальной экономики является удовлетворение потребностей общественного производства и его отраслей необходимыми средствами количество и удельное качество трудовых ресурсов.

2. Теоретический анализ показывает, что в экономической литературе и хозяйственном опыте показателем эффективности использования трудовых ресурсов на уровне предприятия является также конечный продукт труда, который показывает изменение общего объема производства при изменении трудового ресурса на единицу продукции изменяется при неизменной величине производственного капитала.

3. Показателем, показывающим эффективность использования трудовых ресурсов, является эластичность объема производства продукции на основе труда. Эластичность производства по труду показывает процентное изменение объема производства в результате изменения объема трудовых ресурсов на один процент.

4. Использование мирового опыта по эффективному использованию трудовых ресурсов на уровне хозяйствующих субъектов (предприятий), отраслей и национальной экономики требует определения задач управления трудовыми ресурсами.

5. Для оценки влияния демографической ситуации Республики Таджикистан на формирование трудовых ресурсов считаем необходимым рассчитать ощущения изменения трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения в рамках исследования..

6. Современная ситуация социально-экономического развития и использования трудовых ресурсов в Республике Таджикистан отражает последствия кризиса переходного периода. Именно поэтому сегодня мы сталкиваемся с последствиями кризисной ситуации. Поэтому, на наш взгляд, для решения проблемы использования трудовых ресурсов в общественном производстве следует устранить ее причины.

7. Использование производственного потенциала имеет возможность привлекать незанятые трудовые ресурсы, снижать уровень безработицы в стране, а с учетом показателей конечного продукта труда и эластичность производства труда способствовать эффективному развитию экономики страны, и способствовать повышению уровня жизни населения.

8. Профессиональное образование (как среднее, так и высшее) и его назначение должны быть направлены на конкретные трудовые ресурсы и способствовать эффективному использованию трудового потенциала. Данный вопрос реализуется через соответствующие государственные структуры с учетом уровня профессиональной подготовки, психологических особенностей, производственных направлений, ситуации спроса и предложения рабочей силы на рынке труда, качественной оценки незадействованных в работе трудовых ресурсов, выделение приоритетных групп для обучения и обеспечение их работой, разработка региональных программ по их реализации и т.д.

9. В целях совершенствования деятельности государственной службы занятости с учетом государственного регулирования рынка труда должны быть реализованы следующие меры: установление численности безработных и их точный учет на региональном и республиканском уровне; активизация деятельности по повышению эффективности организации подготовительных курсов для безработного населения, особенно организации профессионального обучения молодежи; активизация взаимовыгодного сотрудничества с профсоюзами и работодателями по вопросам эффективного использования трудовых ресурсов на предприятиях и производствах.

ПЕРЕЧЕНЬ

НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕННОЙ СТЕПЕНИ

А) Публикации в изданиях, включенных в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, рекомендуемых ВАК при Президенте Республике Таджикистан:

[1-А]. Кармышева М.Н. Зарурати инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Кармышева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 5. – Р. 156-163 . – EDN NBJFRU.

[2-А]. Кармышева М.Н. Тафсири иҷтимоӣ-иқтисодии захираҳои меҳнатӣ/ Кармышева М.Н. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. –2022 –№2 –С.140-147 ISSN 2308-054X.

[3-А]. Кармышева М.Н. Амонатова М.А. Нақши осорҳои таърихӣ - фарҳангӣ дар рушди сайёҳии Тоҷикистони марказӣ/ Кармышева М.Н., Амонатова М.А. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. –2022 –№2–С.201-206 ISSN 2308-054X.

[4-А]. Кармышева М.Н. Назирӣ Г.Н. Хусусиятҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар як қатор кишварҳои хориҷӣ/ Назирӣ Г.Н., Кармышева М.Н. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –2022 –№11 С.121 -127 ISSN 2413-5151

[5-А]. Кармышева М.Н. Хусусиятҳои ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Кармышева М.Н. // Иқтисодиёти Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. –2023 –№2 С. 131-141 ISSN2310-3957

Б) Статии в других журналах и сборниках материалов конференции:

[6-А]. Кармышева М.Н. Самараноки истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва нишондодҳои асосии он дар иқтисодиёти миллӣ // Маводҳои Конференсия байналмиллалии илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040)– Душанбе, 2022. - С.416-423.

[7-А]. Кармышева М.Н. Роҳҳои баланд намудани ҳосилнокии меҳнат дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои Конференсияи Ҷумҳуриявии илми амалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон (30 март 2023)” – Душанбе, 2023. - С.222-230.

[8-А]. Кармышева М.Н. Тақомули танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои Конференсияи байналмиллалии илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040)– Душанбе, 2022. - С.479-485.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Кармышева Майсара Назруллоевна дар мавзӯи “Баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат

Калидвожаҳо: захираҳои меҳнатӣ, самаранокии меҳнат, захираҳои инсонӣ, иқтидори меҳнатӣ, бозори меҳнат, сатҳи маълумотнокӣ, шуғли аҳоли, афзоиши аҳоли, шиддатнокии муҳочират, шумораи аҳоли, таркиби ҷинсии аҳоли, синну сол, бақияи мигратсионӣ, вазъи демографӣ, коэффисенти ҳиссиёт.

Мақсади таҳқиқотро коркарди пешниҳодҳои назариявӣ ва амалӣ доир ба баланд намудани самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Методҳои таҳқиқот аз маҷмуи тарзу усулҳои таҳлил ва омӯзиши ҳодисаҳо ва ҷараёнҳои иқтисодӣ ташкил намуда, дар раванди таҳқиқот баҳодихии муқоисавӣ, омилӣ ва мантиқӣ, усулҳои гурӯҳбандӣ ва баҳодихии тараққиёти соҳаҳои саноати минтақавӣ, фарзияи илмӣ, таҳлил ва омезиш, усули идуксия ва дедуксия, аналогия, сабабӣ-оқибатӣ, таҳлили эмпирикӣ ва пешгӯикунӣ иборат мебошанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар истифодабарии тамоми иқтидорҳои соҳаҳои хоҷагии халқ барои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар шароити амалигардонии барномаҳои давлатии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ифода ёфтааст.

Навгониҳои таҳқиқотро пеш аз ҳама дар таносуби истиллоҳҳои “захираҳои инсонӣ”, “иқтидори меҳнатӣ”, “сармояи инсонӣ” ва “захираҳои меҳнатӣ” кушода дода шуда, нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар доираи корхона, соҳа, минтақа ва иқтисодиёти милли муайян шуда, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ муқаррар шуда, дар баҳодихии таъсири вазъи демографӣ ба ташаккули захираҳои меҳнатӣ ҳисоб намудани коэффисенти ҳиссиёти тағйирёбии захираҳои меҳнатиро вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли коркард карда шуда, дар асоси таҳлили эмпирикӣ бо истифода аз усули сабабӣ-оқибатӣ, бо мақсади бартараф намудани сабабҳои пурра истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти милли истифодаи саноатикунони шуғли захираҳои меҳнатӣ муқаррар карда шуда, дар самтҳои афзалиятноки инкишофи касбии захираҳои меҳнатӣ муайян карда шуда, инчунин дар афзоиши маҳсулнокии меҳнат дар асоси паст намудани меҳнатгунҷоиши истеҳсолот ташкил медиҳад.

Тавсияҳо барои натиҷаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии ба дастовардашудаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷараёни таълим барои омода намудани бакалавр, магистрон ва докторантон, барои хондани фанҳои махсус, ба монанди “Бозори меҳнат”, “Идоракунии ҳайати кормандон” ва дигарҳо истифода шуданаш мумкин аст.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Кармышева Майсара Назруллоевна на тему «Повышение эффективности использования трудовых ресурсов (в примере Республики Таджикистан)», для получения степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.12 - Экономика труда

Ключевые слова: трудовые ресурсы, эффективность труда, человеческий ресурсы, трудовой потенциал, рынок труда, уровень образования, занятость населения, рост населения, интенсивность миграции, численность населения, гендерный состав населения, возраст, миграционный баланс, демографическая ситуация, коэффициент чувствительности.

Целью исследования является разработка теоретических и практических предложений по повышению эффективности использования трудовых ресурсов в секторах национальной экономики Республики Таджикистан.

Методы исследования состоят из комплекса методов анализа и сочетания событий и экономических потоков, а в процессе исследования - сравнительной, факторной и логической оценки, методов классификации и оценки развития региональных отраслей, научных гипотез, анализа и комбинирования. Включены метод индукции и дедукции, аналогии, причинно-следственной связи, эмпирического анализа и прогнозирования.

Результаты исследования выражаются в использовании всех возможностей национальной экономики для эффективного использования трудовых ресурсов в условиях реализации государственных программ социально-экономического развития.

Новизна исследования выявилась, прежде всего, во соотношении терминов «человеческие ресурсы», «трудовой потенциал», «человеческий капитал» и «трудовые ресурсы», определены и представлены показатели эффективности использования трудовых ресурсов в рамках предприятия, отрасли, региона и национальной экономики, установлено изучение опыта зарубежных стран по эффективному использованию трудовых ресурсов, при оценке влияния демографической ситуации на формирование трудовых ресурсов разработан коэффициент чувствительности к изменению трудовых ресурсов в зависимости от изменения численности населения, на основе эмпирического анализа с использованием причинно-следственного метода в целях устранения причин полного использования трудовых ресурсов, в целях устранения причин недостаточного использования трудовых ресурсов в народном хозяйстве устанавливается использование индустриализации занятости трудовых ресурсов, определены в приоритетных направлениях профессионального развития трудовых ресурсов, а также повышение производительности труда базируется на снижении концентрации (трудоёмкость) труда в производстве.

Рекомендации по теоретическим, методическим и практическим результатам диссертационного исследования могут быть использованы в процессе обучения при подготовке бакалавров, магистров и докторантов, при изучении специальных дисциплин, таких как «Рынок труда», «Управление персоналом» и других.

ANNOTATION

for a dissertation by Karmysheva Maysara Nazrulloevna on the topic “Increasing the efficiency of use of labor resources (in the example of the Republic of Tajikistan”, to obtain the degree of candidate of economic sciences specialty 00.08.12 - Labor Economics

Key words: labor resources, labor efficiency, human resources, labor potential, labor market, level of education, employment, population growth, migration intensity, population size, gender composition of the population, age, migration balance, demographic situation, sensitivity coefficient.

The purpose of the study is to develop theoretical and practical proposals for increasing the efficiency of the use of labor resources in sectors of the national economy of the Republic of Tajikistan.

Research methods consist of a set of methods for analyzing and combining events and economic flows, and in the research process - comparative, factor and logical assessment, methods for classifying and assessing the development of regional industries, scientific hypotheses, analysis and combination. Methods of induction and deduction, analogy, cause and effect, empirical analysis and forecasting are included.

The novelty of the study was revealed, first of all, in the relationship between the terms “human resources”, “labor potential”, “human capital” and “labor resources”, indicators of the efficiency of the use of labor resources within the enterprise, industry, region and national economy were determined and presented, it was established studying the experience of foreign countries in the efficient use of labor resources, when assessing the impact of the demographic situation on the formation of labor resources, a sensitivity coefficient to changes in labor resources was developed depending on changes in population, based on empirical analysis using the cause-and-effect method in order to eliminate the reasons for the full use of labor resources, in order to eliminate the causes of insufficient use of labor resources in the national economy, the use of industrialization of employment of labor resources is established, identified in the priority areas of professional development of labor resources, and increasing labor productivity is based on reducing the concentration (labor intensity) of labor in production.

Recommendations on the theoretical, methodological and practical results of the dissertation research can be used in the learning process when preparing bachelors, masters and doctoral students, when studying special disciplines such as “Labor Market”, “Human Resources Management” and others.

Ба чопаш 22.11.2023 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/16. Қоғази офсетӣ.
Адади нашр 100 нусха. 3,0 ҷузъи чопӣ.

734061, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ, ½.
Матбааи «Тоҷир»